

Nyugat-magyarországi Egyetem
Természettudományi Kar

Pápa alaprajzának változása a 20. században

Készítette: Novák István

Szak: Geográfus, MSc, I. évf.

Témavezető: Dr. Lenner Tibor

Munkahely: Nyugat-magyarországi Egyetem, Természettudományi Kar

Lezárás dátuma: 2013. január 3.

Bevezetés	3
1. A település fejlődésének történeti áttekintése	4
2. A városszerkezet kialakulása	6
2.1. A Belváros kialakulása	6
2.2. Az Alsó- és Felsőváros kialakulása	6
2.3. Az Erzsébetváros kialakulása	7
2.4. A Tókváros kialakulása	10
3. A tudatos városfejlesztés megjelenése	13
3.1. Az 1939-es jegyzőkönyv	14
4. A második világháborút követő koalíciós időszak városfejlesztése	16
4.1. Sulyok Dezső 1945-ben elkészített városfejlesztési terve	17
4.2. Lux Kálmán 1949-ben elkészített városfejlesztési terve	19
5. Az államszocializmus időszakának városfejlesztése.....	22
5.1. Pápa funkcionális felosztása	23
5.2. Az 1953-as városfejlesztési program.....	24
6. A lassú fejlődés és lemaradás évtizedei	28
6.1. Infrastrukturális fejlesztések.....	28
6.2. Tömbszerű lakásépítések Pápan	29
6.3. Családi házas övezetek terjeszkedése a város peremén.....	33
7. A rendszerváltozást követő városfejlesztési elképzelések	34
Összegzés	38
Irodalomjegyzék	40
Mellékletek	43

Bevezetés

Jelen dolgozat egy Veszprém megyei, nagy múltú barokk középváros, Pápa alaprajzának változásait kívánja bemutatni történeti földrajzi és településföldrajzi vonatkozásban. A települések mai képében összegződnek korábbi fejlődésük eredményei, ezért a 20. századra eső választást az indokolta, hogy döntően ekkor alakult ki a város mai alaprajzi arculata. Ezen állapot egymásra épül, a korábbi korok egymással szerves egységet alkotnak, az azokat kiegészítő, bővítő elemek pedig egy hosszabb fejlődés következményei. Megértésük csak a település történetének megismerésével lehetséges, így a történeti földrajzi vonatkozások háttérként funkcionálnak, amelyekbe beleékelődnek az egyes időszakokra jellemző településszerkezeti változások. A változások ismertetése a városfejlesztési politika segítségével történik, bemutatom ezek hatását a településszerkezet módosulására. Dolgozatomban törekszem a felkutatott dokumentumok összevetésére, esetleges hibás elképzeléseik, vagy éppen a későbbi megvalósulás szempontjából előremutató javaslataik kiemelésére.

A téma feldolgozását könyvtári irodalmazás, levéltári adatgyűjtés, valamint empirikus kutatás előzte meg. Az irodalmazás révén megismertem Pápa múltját részletesen, a második világháborút követő koalíciós időszak és az államszocializmus korszakának tárgyalása viszont már levéltári források, városfejlesztési dokumentumok alapján zajlott. Az utóbbiaknál előfordulnak olyan elképzelések, amelyek sosem valósultak meg, ezért az egyes koncepciók külön-külön kerülnek bemutatásra, hiszen a megvalósult és a megvalósulatlan ötletek egyaránt tanulsággal szolgálhatnak a jövő nemzedék számára. A megvalósult elképzelések igazolásához járult hozzá egyrészt az empirikus kutatás - pápai lakosként magam is résztvevője vagyok a város életének, naponta használom a városi teret -, másrészt pedig a kutatott időszak minden évtizedéből származó várostérképek.

Az olvasó találkozhat a dolgozatban kettős nevekkal, ezek főként az egyes utcák említésénél lesznek jellemzőek, de előfordulnak néhány intézmény, lakótelep, park vagy tér említésénél is. Ilyenkor mindig a zárójelben lévő rész mutatja a ma használatos formát.

Dolgozatom végén a fenti szempontok szerint összegzem megállapításaimat és válaszolok a következő kérdésekre: A rendelkezésemre álló városfejlesztési dokumentumok közül melyik gyakorolta a legnagyobb hatást a város alaprajzi fejlődésére? Összevethetők-e a különböző korszakokban készült koncepciók egymással? Ha igen, milyen szempontok alapján? Milyen tényezők befolyásolták egy-egy ötlet megvalósíthatóságát?

1. A település fejlődésének történeti áttekintése

A Pápai-síkságon a neolitikumtól kezdődően léteztek települések, a köztük lévő kapcsolat azonban még nem volt folytonos. A mai város területén az első nagyobb telepek az avar korban jöttek létre egy földvárszerű védelmi övezet tagjaiként. Az eredetmondák azt bizonyítják, hogy az első – német – telepések Gizella királyné meghívására érkeztek a területre. 13. századi írásos emlékek a bajor-frank származású Poppo nemzetség lakóhelyeként említik a települést ezen a néven. Pápa pontos kialakulásának idejét egyébként nem lehet tudni, keletkezésére nézve kevés forrás áll rendelkezésre, okmányok és tárgyi emlékek nincsenek. Az államalapítás után, a földművelésre való áttéréssel három faluszerű helység jelent meg a vidéken: Agyaglik, Pápa és Udvaroska. Formálódásukat a kezdeti időszaktól földrajzi környezetük és a történeti tényezők befolyásolták, amelyek közül négy kiemelése szükséges:

- A folyóvíz, mint erőforrás: a Tapolca ivóvizet, ipari vizet és a malmok működtetéséhez energiát is biztosított.
- A történeti tényezők: a királyi udvarnokok városfejlesztő tevékenysége, s egy gazdag főúri család, a Garaiak településüket fejleszteni akaró politikája.
- Közlekedésföldrajzi helyzet: a vásárvonalat ezen a ponton metszette a Bakonyt és a Tapolcát keresztülágó városlódi – farkasgyepői - tapolcafői út.
- Vásárvonalon fekvés: a Bakony és a Kisalföld közötti vásárvonal természetes cserehelyként funkcionált.

A három település közül Pápa a legrégebbi, a mai Alsóváros területén alakult ki. Tőle északra, a mai Belváros területén szláv udvarnokok épületei álltak Udvaroska néven. Agyaglik volt a legkisebb település. 1401-ben Zsigmond király rendi országgyűlést tartott Pápán, a város tehát már ekkor alkalmas volt jelentős tanácskozás megrendezésére (BOGNÁR I. E. 1943.).

1439-ben a Garaiak kapták meg az ítékezés jogát a város jobbágysai és polgárai felett, a kereskedők mentesültek a kincstárnak járó harmincad megfizetése alól. 1500-ban a kiváltságok folytatódtak: a pápai polgárok az egész ország területére kiterjedő adó- és vámmentességet nyertek el, miközben az „oppidum Pápa”, mint a Bakony északnyugati részének vámhelye szerepelt, s a térség közigazgatási központja lett. A 16. században, a török fenyegetés időszakában az „oppidum Pápa” „castrum Pápává” módosult, Veszprém megye nyugati végeit védte a Csesznek – Ugod - Döbrönte – Somlóvár – Devecser váraiból álló

övezet tagjaként. Miután 1552-ben Veszprém és Devecser elesett, a pápai vár a dunántúli védelem élvonalába került, végvárként való megtartása és korszerűsítése országos érdeké vált. A törököt kétszer is visszaverték falai alól: 1543-ban és 1555-ben. 1554-ben a dunántúli főkapitányság székhelyévé jelölték ki.

Közben a mezőváros királyi birtokként más és más család kezére került. Az enyingi Török család gazdasági és kulturális téren is központtá emelte Pápát. 1624-ben Esterházy Miklós nádor szerezte meg a várost, amely három évszázadon keresztül a család birtokát is képezte. Több szempontból is fontos időszak következett: Pápa a reformáció centrumává vált azáltal, hogy a dunántúli református egyházkerület szellemi központja lett (itt működött a híres Református Kollégium 1585-től). A 18. század közepén alakult ki a „barokk Pápa” arculata, a település ekkor a felemelkedés útjára lépett. 1702-ben lerombolták a városfalakat, majd a század közepén a városi tanács indítványozta a helyőrség megszüntetését és a vár lebontását. A város rendezését Esterházy Károly egri püspök végezte el (BOGNÁR I. E. 1943.; HARIS A. 1992.).

Ez a fellendülés látszólag kedvező feltételeket teremtett a polgári fejlődéshez, de a következő évszázad, különösen a 19. század második fele ellentmondásosra sikeredett. A kapitalista fejlődés kibontakozására rosszul reagált Pápa, a relatív hanyatlási folyamat felgyorsult. A megváltozott gazdaságföldrajzi helyzet kihívásaira a város nem találta meg a kellő válaszokat, így regionális jelentősége, gazdasági hatóköre összeszűkülte. Akkor fektettek be a textilipar fejlesztésébe, amikor az nem számított már húzóágazatnak, s nem tudta maga köré szervezni a város gazdaságát. Ígéretes kézmű- és manufaktúraipara is visszaesett, a kiépülő országos vasúthálózat rendszerében pedig másodlagos szerepet kapott (BOGNÁR I.E. 1943.; MAJDÁN J. 2001.). Meglévő kisiparos és kiskereskedő társadalma nem tudott a város kapitalista fejlődését előmozdító réteggé felnőni. Mindezt a város vereségként élte meg gazdasági riválisaival – Szombathellyel, Győrrel és főként Veszprémmel – szemben. Míg Szombathely lakossága 1840 és 1940 között hatszorosára, Győré kétszeresére emelkedett, Pápáé alig másfélszeresére, körülbelül 24 ezer főre nőtt. Beluszky Pál a „Hiányos városi társadalmú, központi szerepkörű közép- és kisvárosok” csoportjába sorolta a várost: ezen kategóriába olyan települések tartoztak, amelyek megyeszékhely szerepkörűek voltak, de mégis szerényen városiasodtak (BELUSZKY P. 1999.). Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a 20. század első felében „a Dunántúl Athénjeként” emlegették jó hírű iskolái miatt. A Református Kollégium és Teológia, a volt Bencés Gimnázium, az ország legnagyobb Talmudiskolája adták Pápának az iskolavárosi rangot, amivel együtt a város meghatározó szellemiséget sugárzott szét tágabb környezetére (NÁDASDY L. 1993.).

2. A városszerkezet kialakulása

2.1. A Belváros kialakulása

A 16. század elején több mai belvárosi utca létezett, mint például a Piac utca (Fő tér) környéke. 1531-ben az egyik déli fekvésű utcát Új utcának nevezték el, ebből arra következtethetünk, hogy Pápa déli irányban terjeszkedett tovább. A törökkori város a védelmi szükségleteknek megfelelően fejlődött. A település a várral együtt a legvédelemre szorult helyet foglalta el, a legmagasabb térszínen helyezkedett el, amelyet keletről a Bakony-ér és a Tapolca által táplált tó határolt. A városfalakon belül szintén ennek a szempontnak a hatásai érvényesültek az utcahálózatban. A város tengelye a belső várból kivezető főút, a mai Kossuth Lajos utca volt. A falakkal határolt város egészen beépült, így a házhelyek egyre kisebb területre szorultak. A védelmi szempontnak megfelelően a két főutcat (Bástya és Kossuth utcák) „közlesorral”¹ kapcsolták össze a falak jobb megközelíthetősége érdekében. A várkapu előtti területet – szintén védelmi szempontból – nem építették be, amiből kialakult a mai Fő tér (BOGNÁR I.E. 1943.).

2.2. Az Alsó- és Felsőváros kialakulása

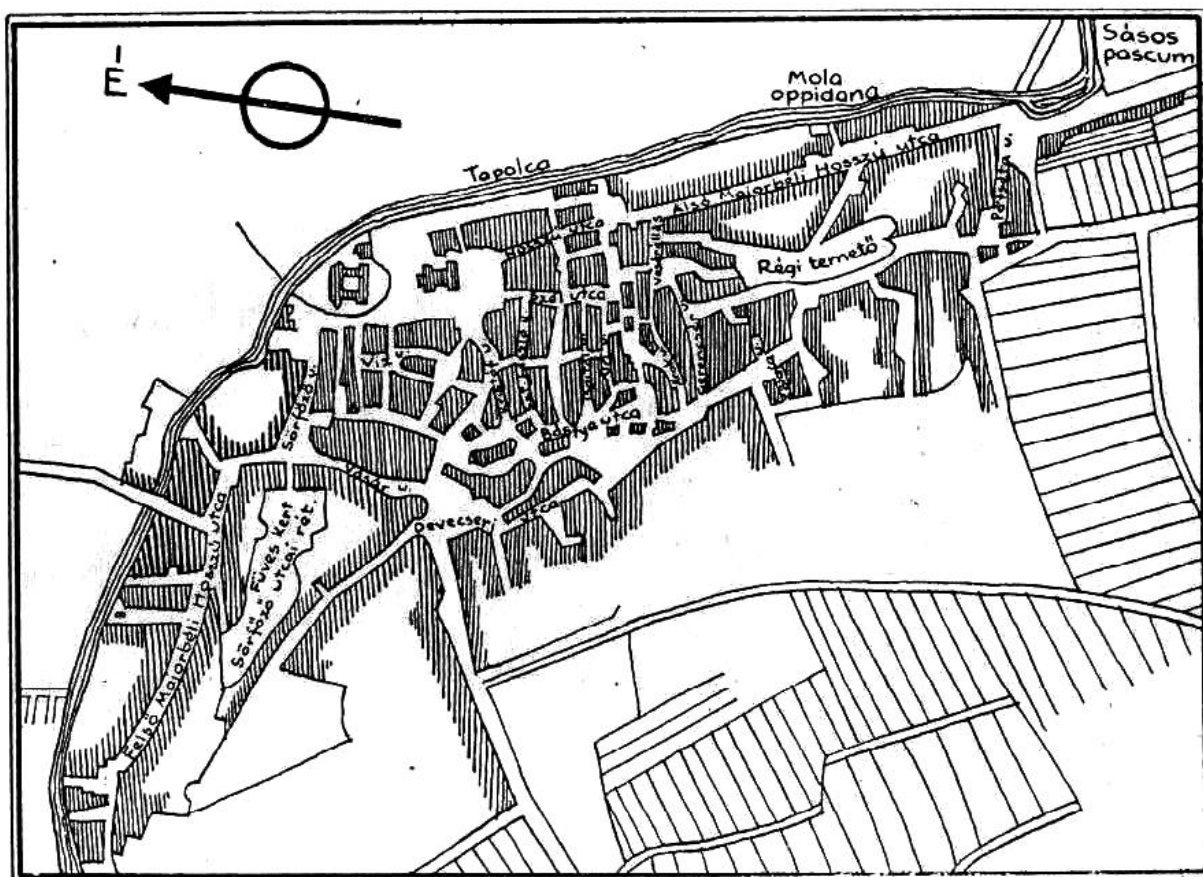
Pápa alaprajzi fejlődésének második szakaszához köthető, amely a várfalak lebontása után (1702) következett be. Mint falusias telepek, többszöri pusztulás után is újból felépültek, s miután lebontották a vár falait, a szűk város e területek felé terjeszkedett. A városba vezető kereskedelmi forgalom a Belváros utcahálózatát csak részben, az új városrészekét viszont teljes mértékben érintette. Az új utcacsoportok a változó közlekedésföldrajzi kihívásoknak megfelelően alakultak ki, s így jöttek létre a régi városkaputól kiinduló utcák: Győri út, Török Bálint utca, Beloianisz út, Jókai utca. Az első utcák a lebontott várfalak mentén épültek meg: Muli József utca, Gyurácz Ferenc utca, Kerekes testvérek útja, Somogyi Béla utca.

Az újonnan épült utcák már szélesebbek lettek, de mivel nem szabályozták építésüket, rendezetlenek és szabálytalan elágazásúak voltak. A barokk korban az új városrészeknek számító Alsó- és Felsőváros déli és nyugati irányban teljesen körülvették a városmagot, amely ezáltal központi szerepkört kapott. A megnövekedett városnak már nem a Bástya és Kossuth

¹ A pápai utcákat összekötő keskeny átvágásokat a helyiek közlének nevezik.

utcák voltak a tengelye, hanem a Tapolcával párhuzamosan futó Fő utca, és az annak folytatásában lévő Jókai utca. A többi utca vagy ezekkel párhuzamos, vagy merőleges volt, anélkül, hogy sakktáblaszerű elrendeződést mutattak volna. A városba vezető utak nem egy közös pontban keresztezték egymást, hanem a főútba vezettek.

1. ábra: Pápa alaprajza 1793-ban.

Forrás: BOGNÁR I. E. 1943. alapján saját szerk.

2.3. Az Erzsébetváros kialakulása

Napjainkban Erzsébetváros alatt a Tapolca medrétől északra elhelyezkedő, gyárkörnyéki területeket értjük.

A városrész kialakulása a vasút kiépítésével áll összefüggésben, az 1890-es évektől. A vasútnak köszönhetően a helyi gazdaság és a társadalom jobban bekapcsolódhatott az ország vérkeringésébe, az iparosok versenyképesebbek lettek a távoli tájak termelőivel, az emberek könnyebben felvehették a kapcsolatot az ország más tájain élő társaikkal, a boltok polcaira

felkerülhettek az addig csak a nagyvárosokban elérhető termékek. Az állomások épületei üde színfoltot hoztak a vidéki városok életébe: noha a megállóhely fontossága szerinti típustervek alapján építették őket, mégis más, modernebb stílust honosítottak meg (MAJDÁN J. 2001.). A fontosabb pályaudvarokon a restin túl lakásokat is építhettek a kiszolgáló személyzet számára. A vasútállomások (2. kép) a korabeli tekintélyüknek megfelelően egy széles, legalább kővel burkolt úttal kapcsolódtak a városhálózatba (Pápán a helyi igényekhez és arányához képest talán egy kicsit nagyobb állomásépület készült el). Az összekötő utca pedig az Esterházy út (1. kép), amelyet az 1922-es várostérkép is aszfaltborításának jelöl.

1. kép: Az Esterházy út a századfordulón.

Forrás: Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa.

2. kép: A pápai vasútállomás.

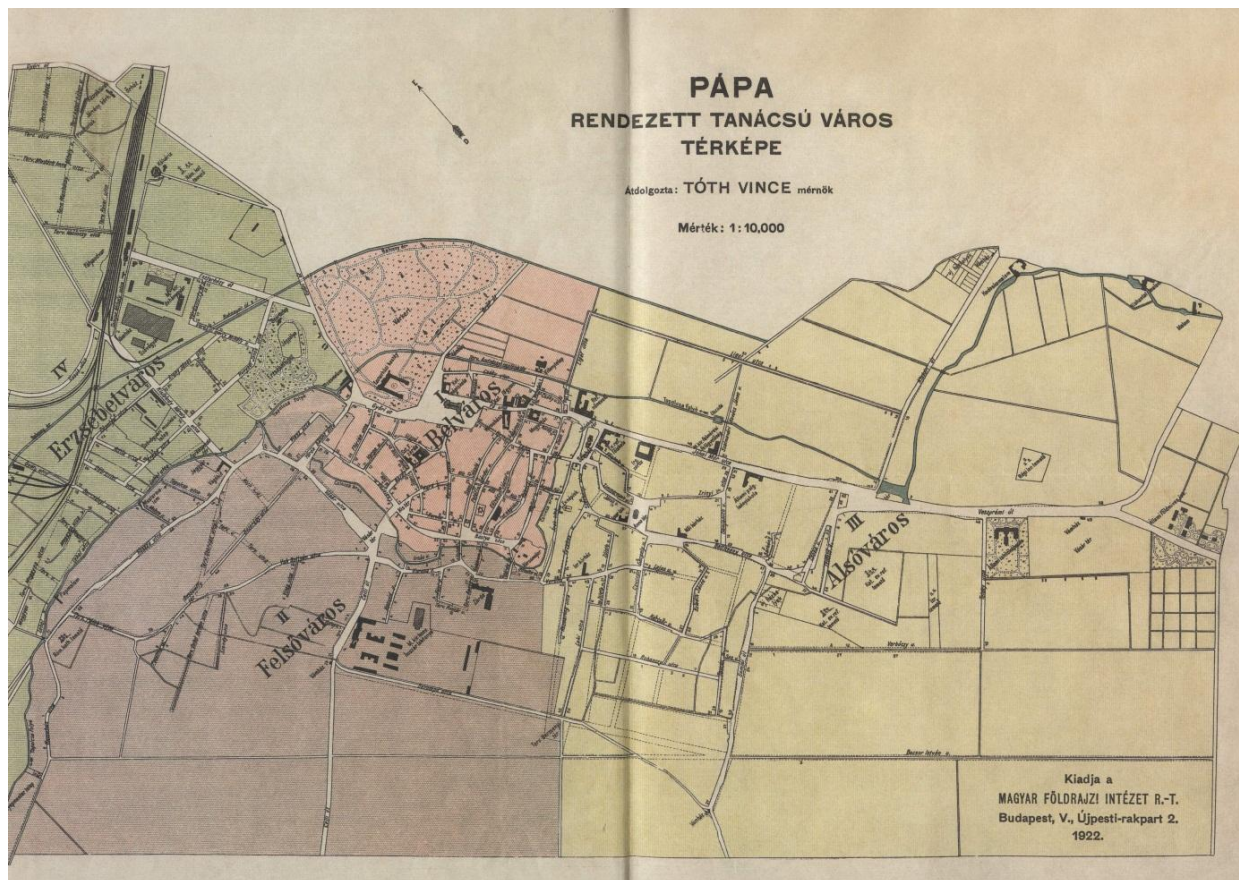

Forrás: Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa.

A szélesen elterülő út mellett a századfordulón megjelentek az első villák, valamint a dohánygyár emeletes épületei. Az út az épületek időtállóságának köszönhetően megtartotta régi képét, az azt kísérő fasorral valóban a századforduló hangulatát nyújtja.

Az Erzsébetváros kialakuló gyárnegyedeinek utcái kezdetben az Esterházy úthoz próbáltak igazodni. A természetföldrajzi adottságok következményeképpen (a Bakony-ér és a Tapolca medrei miatt a terület vizenyős) és a Felsővárossal való összekötő utak megléte folytán szabályos utcahálózat itt nem alakulhatott ki, ennek ellenére a városrész mindig törekedett azt betartani. A mélyebben fekvő Győri út környékén a városvezetés 1899-ben közparkot hozott létre a tragikusan elhunyt Erzsébet királyné tiszteletére, majd szintén ebben az évben kezdték el építeni a szomszédos Arany János és Hunyadi utcák házait is. Ezek kapcsán az újonnan felépülő városrészt is Erzsébet királynéről nevezték el. Kezdetben az Eszterházy út és a Kisfaludy utca által határolt rész épült be, majd az 1940-es évekig a Kisfaludy utcától nyugatra eső területek: szintén nem a szabályos utcatervezést követve (SOMFAI B. 2000.). Mai formáját hozzávetőleg ötven év alatt nyerte el, ezek után csupán kisebb utcahosszabbítások és hozzáépítések történtek.

2. ábra: Az újonnan kialakuló városrészek elhelyezkedése a település szerkezetében.

Forrás: Az 1922-es várostérkép, VEML Pápai Fióklevéltára.

2.4. A Tókertváros kialakulása

A 20. század elején végbement népességnövekedés területigényét nem elégítették ki az Erzsébetváros gyárai mellett gazdaságosan kifarcellázott telkek: az emelkedő bérek és a gazdasági fellendülés hatására az emberek elegendő tőkét tudtak felhalmozni önálló házépítésekhez. Az európai és az országos mintához hasonlóan ebben az időben Pápán is egyre népszerűbbé vált a kertvárosi életforma, a lakosság a zsúfolt, történelmi belvárosból és a füstös gyárak szomszédságaiból valósággal menekült a nyugodtabb és olcsóbb peremi zöldterületekre (VLADIMIR D. 2006.).

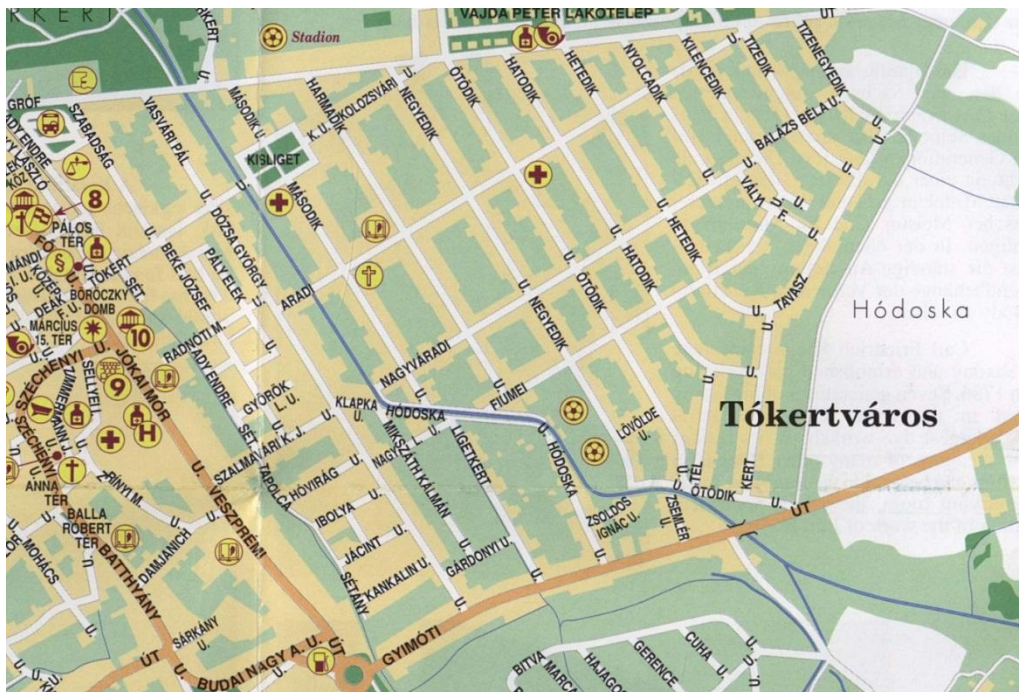
Hasonló célú beépítéshez Pápán csak a Tókert kínált megfelelő helyet. A területet évszázadokon át a város két patakja, a Bakony-ér és a Tapolca által táplált mocsaras tó borította. Fokozatos lecsapolása védelmi funkciójának feleslegessé válása után, a 18. század közepétől, a folyószabályozások időszakától kezdődött. Az Esterházyak tervezői mesterséges medret ásattak a patakoknak, az egykori tófenék területén létrejött kertekhez dűlőutakat alakítottak ki. Ezek gyűjtőútjától (a mai Gróf út) északra parkot létesítettek, délre pedig a városnak hasznóbérbe adott telkeken zöldségtermesztéssel kezdtek foglalkozni. Az alsó- és felsővárosi kertekkel ellentétben itt a tulajdonjogi viszonyok, valamint a vízelöntés veszélye miatt nem épültek lakóházak (SOMFAI B. 1993.).

Az építkezések 1912-től, a Tisztviselőtelep kialakításától kezdődtek, a Bakony-értől nyugatra eső részekben. Ezen a környéken épültek fel az első nagypolgári villák, s ez a beépítési forma a patakon túl, az Esterházy Károly ligetben (később Néphadsereg tér, ma Kisliget) és a környező utcákban is folytatódott. 1928-ra a városrész egyharmada beépült, körülbelül 300 család lakta, 1937-ben pedig 627 ház állt területén (BOGNÁR I. E. 1943.). Nem minden telek került gyors beépítésre. A Tisztviselőteleppel szembeni terület később, az 1960-as évekre vált teljessé. A Jókai utca házainak kertjei a Tapolca medréig értek, a Szalmavári-féle telekből kialakított út mellett a második világháborúig uszoda működött, valamint egy malom is épült a patakra. A Dózsa György utcáig tartó városrész beépítése a második világháború utáni évtizedekben lendült fel: az átlagos tókerti telekméretnél kisebb parcellákat alakítottak ki, a Beke utcában megjelentek az első emeletes társasházak is. A patak medrének kiszáradása után, az 1990-es években többszintes villákkal építették be a Tapolca feletti kerteket.

A Tókertváros terveit Geba András helyi főmérnök készítette el (SOMFAI B. 1993.). Tizenegy ÉNY-DK futásirányú és négy, ezekre merőleges, szabályos, sakktáblás utca létesült

a második világháborúig. Az utcák háromszög alakban csúcsosodó formája a város keleti határában álló telek és a Gróf út találkozása miatt alakult ki.

3. ábra: A Tókertváros szabályos utcahálózata napjainkban.

Forrás: 2007-es várostérkép, VEML Pápai Fióklevéltára.

A Belváros és a Tókertváros összeköttetése a hiányos tervezés miatt máig nem megfelelő. Északról az 1,7 km hosszú, egyenesen futó Gróf út fűzi fel a számozott utcákat, míg délről csupán az Ötödik utca gyűjti össze a Gyimóti út felé irányuló forgalmat. Részleges összeköttetést jelent a Kisligetből kiágazó Tókert utca és a Dózsa György utcába torkolló Aradi utca. Az elszigeteltség az 1920-as évek végén is gondot jelentett a városrész lakosságának. A probléma orvoslására építették fel a Fiumei és Nagyváradi utcai hidakat, viszont a városrész főutcájaként működő Aradi utat sosem kötötték össze a város fő közlekedési tengelyét képező Jókai úttal (BOGNÁR I. E. 1943.).

A második világháborút megelőzően mégis a közművesítés hiánya volt a leggyorsabb megoldást követelő infrastrukturális hiányosság a Tókertvárosban. Az 1930-as évek eleji helyi újságok hasábjain a városrész említésével szinte együtt járt a csatornázatlanság kiemelése. A probléma forrása, hogy hirtelen, eltérő irányokban növekedett a város: míg a népesség hatezer fővel nőtt, addig a terület négyszeresére bővült (HORVÁTH E. 1936.). A rendszertelen telekkiosztások és a hiányos építkezési szabályok miatt a terület utcái egyszerre kezdtek

kiépülni, de üres tömbök is jócskán akadtak a házak és a kertek között. Ilyen viszonyok mellett a megfelelő infrastruktúra minél hamarabbi kiépítése súlyos nyomást jelentett a városvezetésnek. Több tényező továbbnehezítette a helyzetet:

- a burkolt utak hiánya
- a csatornavíz lassabb lefolyása
- a magas talajvízszint
- a patakok medrének magassága
- a városrész alacsony fekvése

A korabeli kritikus hangvételű újságírók ezen állapotok felszámolására a megoldást a csatornahálózat teljes kiépítésében vagy az utcák kiárkolásában látták, továbbá indítványozták, hogy a munkálatokkal párhuzamosan mélyítsék a Bakony-ér medrét is (PÁPAI HÍRLAP 1928.). A problémamegoldásra az elkövetkező években sor is kerülhetett, mivel a város egymillió pengős, hosszúlejáratú hitelt vett fel, több városi cél mellett a városrész árckainak rendezésére, valamint egy vízmű létesítésére (PÁPAI HÍRLAP 1929.).

A közművesítés végeztével az egyes alapfunkciók kiépítése szintén egy ideig váratott magára: 1933-ban adták át a ligetben az Egészségházat, öt évvel később nyílt meg a Kertvárosi Elemi Iskola és Napközi, kialakítottak egy Leventeotthont a Tókert utcában, valamint az otthon lakóinak számára egy sporttelepet a mai Spartacus-pálya helyén. 1945-ben még önálló római katolikus plébánia is létesült az Aradi utcában.

A többi városrésztől való elzártságot tovább erősítette, hogy a Tókertvárosnak a közintézmények szerveződése után sem alakult ki önálló központja, nem szerepelt egyetlen tervben sem legalább egy olyan központi tér, amelyre telepíteni lehetett volna az alapfunkciókat ellátó létesítményeket. A főbb intézmények és szolgáltatások így a területen elszórva kaptak helyet: a két telephelyen üzemelő általános iskola az Aradi és a Fiumei utcákban épült fel, a körzet egyetlen orvosi rendelője és az óvoda az Ötödik utcában található. Az 1970-es évektől enyhítette a helyzetet a Gróf út északi oldalán megépült Vajda Péter lakótelep, ahol a tömbök közé több kiszolgáló létesítményt terveztek (áruház, bölcsőde, óvoda, posta), aminek hatására a terület keleti felén élők ellátásbeli gondjai megoldásra találtak.

3. A tudatos városfejlesztés megjelenése

Az 1930-as évekre befejeződött a dualizmus korszakát végigkísérő iparosodási hullám és merőben más folyamatok kezdtek hatni a magyar településhálózatra. Az első világháború és Trianon következményeképpen a hazai városhierarchia átalakult, a belföldi piacok összeszűkülésével és a külföldek elvesztésével meghatározó iparágak tűntek el, ami egy általános elszegényedéshez vezetett. Az ország megcsonkításának gazdasági és társadalmi hatásai kevésbé érintették tragikusan az új határokon messze belül fekvő városokat, így Pápát is. A bethleni konszolidáció évei alatt a helyi stabil gyáriparnak köszönhetően nem csökkent a lakásépítések száma, csupán az 1929-1933-as gazdasági világválság éveit követően történt visszaesés. 1930-ban a két gyárra szakadt textiliparban 885-en dolgoztak, a dohánygyár 819 munkást foglalkoztatott, a háborús üzemi leállást követően a műtrágyagyár is egyre több embert alkalmazott, ezeken felül bővült a városi közbiztonsághoz létrejövő húskonzervgyár is. A szekunder szektorban dolgozók aránya elsősorban az Erzsébetvárosban és a Tókertvárosban volt számottevő – ők főként a gyáriparban dolgoztak - a Belvárosban pedig a hagyományos kisiparosok nyitottak műhelyeket.

A város hitéletében szintén átalakulás történt: 1928-tól Pápa református püspöki székhely lett, s három évvel később, a lebontott kőszínház helyén felépült az új, kéttornyú református templom. Ezekkel a változásokkal a Széchenyi tér (Március 15. tér) a már működő kollégiummal és a teológiai akadémiával együtt regionális szinten a reformátusok központja lett, városi szinten pedig a Fő tér ellenpólusává nőtte ki magát.

1937-ben befejezték a keleti határon a katonai repülőtér felépítését, amely többszöri átalakítások után ma is üzemel. Napjainkban a NATO hasznosítja a C17-es program keretében és a jövőben vegyes reptérre kívánják átalakítani.

A népesség lassan bővült: 1920-tól 1935-ig szinte pontosan háromezer lakossal növekedett Pápa, 22242 főt számlálva (BOGNÁR I. E. 1943.). A megnövekedett lakónépesség nem csak az Erzsébetvárosban és a Tókertvárosban talált otthonát magának, hanem kisebb várostömörülések is létrejöttek.

A település északi részén, az Erzsébetvárostól függetlenül kialakult a Bertalan Árpád út (Vaszari út), amely inkább egy városhoz tartozó falunak tűnt ebben az időben, ugyanis egy földút mentén jött létre és három évtizeden át semmilyen összeköttetés nem érte a városmaggal. A délnyugati területen a Bocsor István utca - Laki út (Munkás utca) - Sorompó utca (Erkel utca) - Teleki utca - Verbőczy utca (Szabó Ervin utca) által határolt rész viszont már sokkal jobban kapcsolódott a város szerkezetébe. A Somlai úttól északra fekvő terület a

19. században is lakott volt, a két majorságból kinövő városrész összefűződése után az Alsóváros ebbe az irányba terjeszkedett tovább. A Somlai út másik oldalán, a temető végében beépült a Verbőczy utca és megjelentek az első házak a Bocsor és a Teleki utcákban is. Az 1920-as, 1930-as években a térképek tanulsága szerint csak néhány kisebb háztömbbel bővültek ezek a területek, amiben minden bizonnyal a nagymértékű tókerti telekkiosztás játszotta a fő szerepet. A harmadik településszéli házcsoport a Földmíves Iskolán túl, a Külső-Veszprémi út keleti oldalán kezdett formálódni a Hantai malomhoz vezető út mentén (BOGNÁR I. E. 1943.). Itt ma is csak az akkori két utca áll, s noha a második világháború után épültek még házak, ennek a területnek főként a szolgáltató funkciói a meghatározók (autószalonok, benzinkutak, szervizek). Amint az 1942-es várostérkép mutatja, Pápa alaprajza nemcsak elnyújtott volt, hanem létrejöttek az összefüggő városrésztől különálló egységek is, a szűken vett városon belül pedig az ésszerűtlen beépítések és a növekvő gépjárműforgalom miatt sok helyen élehetetlen utcák: vagyis nem megfelelő utcahálózat született meg.

3.1. Az 1939-es jegyzőkönyv

Az 1937-es VI. számú törvénycikk az építésügyről és a városrendezésről előírta a települési szintű tervezést, egy városfejlesztési terv elkészítését. A Pápa és Vidéke 1939. április 16-i számában hírt adott arról, hogy helyi szakemberek és a miniszteri bizottság tagjai bejárták a várost, tárgyalásukat jegyzőkönyvbe foglalva és rögzítették városrendezési elképzeléseiket.

A Helyi Építési Szabályzat (HÉSZ) elődjeként beépíthetőség alapján négy csoportra különítették el Pápát, megkülönböztetve zárt sorú földszintes, zárt sorú emeletes, félig zárt sorú földszintes, illetve villaszerű osztályozásokat, továbbá kijelöltek egy egyszobás házakkal beépíteni kívánt tömböt a Kertsor (Kmetty György) – Rohonczy - Szladik utcák között.

A Svencel-rétre a gabonapiac áthelyezését és egy gabonaközlaktár felépítését tervezték, a vasúton túli területeken a házépítések leállítását igyekeztek végrehajtani, mert itt a később létrejövő ipari üzemek kaptak volna helyet.

A városon áthaladó utak tervezésekor a történeti városképi szempontokat teljes mértékben figyelmen kívül hagyták: a Győri út - Fő utca - Jókai út közlekedési tengely mentén a forgalom áthaladását akadályozó utcasorok levágását kezdeményezték. A Várkastélyhoz tartozó kerítés elbontását, az út nyomvonalának eltolását tüzték ki célul, ami a polgármester 1945-ben feljegyzett városfejlesztési gondolataiban is megmutatkozik (SULYOK D. 1945.).

További fontos útvonalak kialakítását, módosítását tervezték, amelyek végül sosem nyertek megvalósítást:

- a nyugat felé kivezető Somlai utat az alsóvárosi temető átvágásával a Csóka utca (Budai utca) meghosszabbított vonalában képzeltek el
- a Celli út forgalmát egyenesen a Fő térre irányították volna, ami miatt a történelmi Belvárost súlyos károk érheték volna
- a városközpont forgalom alóli tehermentesítését szolgáló sugárút ötlete, amely a Celli útból kiindulva a Kard utcán és a közlék kiszélesítésén keresztül a Batthyány utcába vezette volna a forgalmat
- a Kolozsvári – Tókert – Deák – Major - Zárda utcák mentén hoztak volna létre egy, a Fő utcát keresztező útvonalat, valamint a Sorompó (Erkel Ferenc) utcáig meghosszabbították volna a Zárda utcát. E terv segítségével próbálták orvosolni az észak-dél irányban elnyújtott városalaprাজот (BOGNÁR I. E. 1943.). Az elképzelés máig sem valósult meg, mivel a Deák és a Major utcák egyirányúak, ezért a Zárda utcáról a Tókertvárosba irányuló forgalom a Gyurátz Ferenc utcát használja.

3. ábra: Az 1939-ben tervezett útvonalak elhelyezkedése.

Forrás: Az 1942-es várostérkép alapján saját szerk. VEML Pápai Fióklevéltára.

Ezekon felül a jegyzőkönyv tartalmazta még a csatornahálózat kiépítését, a közterületek fásítását, újabb zöldterületek kialakítását, új intézmények létesítését és néhány jelenlegi bővítését is.

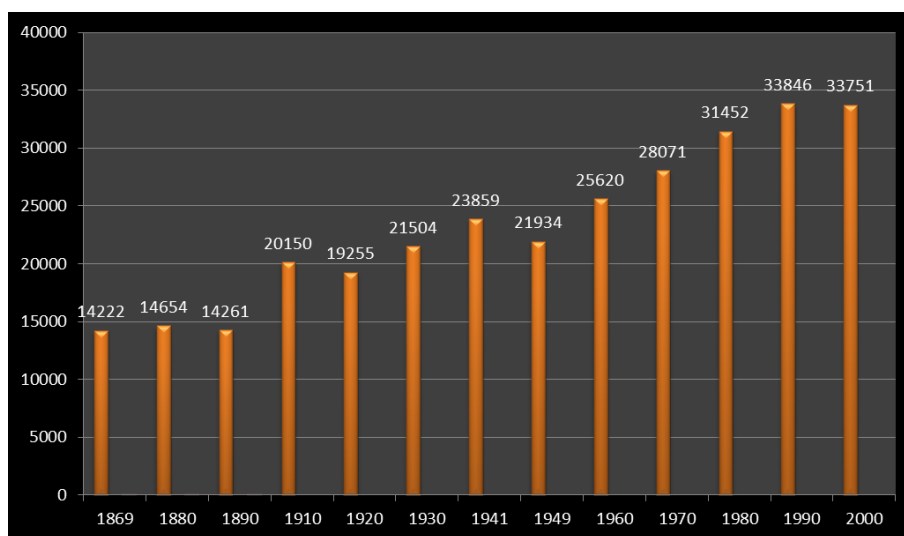
Összességében ez a dokumentum nem sok ésszerű ötletet kínált a városfejlesztéshez, pozitív tényező viszont, hogy legalább vitaalapul szolgált a helyi településfejlesztést illetően, amihez hasonló korábban sosem történt. A hasznos ötletek egy részét a következő dokumentumok készítői átvették, ezek a tervek a pénzügyi lehetőségek elemzésekor újra és újra megfontolásra kerültek és némelyik közülük, ha nem is ugyanolyan formában, de megvalósult.

4. A második világháborút követő koalíciós időszak városfejlesztése

Pápa 1945-re frontváros lett, menekültek és sebesültek ezrei találtak menedéket maguknak a városban. A köz- és magánépületekben súlyos károk keletkeztek: 81 rombadőlt, 91 súlyosan, néhány száz könnyebben sérült, a katonai repülőtér és a Műtrágyagyár épületeinek többsége megsemmisült, továbbá a laktanyában is jelentős károk keletkeztek.

A népességszámot tekintve óriási veszteség következett be, a háború végére az állandó lakosok létszáma több mint nyolcezer fővel csökkent. Jelentős szerepet játszott ebben a város nagyarányú zsidó származású lakosának (1941-ben a lakosság 12%-a) elhurcolása és kivégzése, s a hadifoglyok visszatérésével is csak egy évtizeddel később emelkedett a lakosságszám a háborút megelőző szintre (BOGNÁR I. E. 1943.; ORBÁN S. 1994.).

5. ábra: A népesség számának változása Pápán a 1869 és 2000 között

Forrás: KSH

4.1. Sulyok Dezső 1945-ben elkészített városfejlesztési terve

Sulyok Dezső 1929-től volt a pápai képviselőtestület tagja, a második világháború zavaros időszakában városunk polgármestere és országgyűlési képviselő. Pápán végzett fejlesztői célú munkássága kiállta az idő próbáját, megbecsülését jelzi, hogy az egykori polgármesterek közül kizárólag neki emeltek szobrot, amely közvetlenül a polgármesteri hivatal épülete mellett kapott helyet.

1945-ben megírt városfejlesztési terve az első összefoglaló jellegű, helyi dokumentum. Megalkotását a század elején rögzített elképzelések segítették – az 1910-es és az 1922-es várostérképen jelölt elképzeléseket ő is átvette, illetve az 1939-es gondolatokból is hasznosított néhányat. Rendkívül precíz munkája során fontos újdonságokat vezetett be a tervezés területén: a városszerkezet szabályozásához felvásárlásra ítélt telkek helyrajzi számát pontosan rögzítette, helyszínleírásait a történészek is kiválóan tudják hasznosítani.

Kéziratában nem különül el élesen egymástól a városfejlesztés és a városrendezés fogalmai. Elsőként, az ún. „Rendelkező részben” egymás mellett szerepel a meglévő utcák rendezése, az újonnan létesítendő utak megnevezése, a városi közintézmények áthelyezése, a város terjeszkedési irányának kijelölése és az ezekhez kapcsolódó pénzügyi feltételek megteremtése. A dokumentum második felében e szempontok indoklására kerül sor (SULYOK D. 1945.).

A következőkben az egyes szempontokat a megvalósítandó célok szerint fogom bemutatni.

Új utcák nyitására az eddig is tervezésben lévő helyszíneket tárgyalja újra a polgármester. A városképet tekintve a legnagyobb változást az Anna tér átalakítása jelentette volna, itt egy új utcát terveztek nyitni a templom hossz tengelyében, ami a Jókai út és az Alsóváros közvetlenebb kapcsolatához járult volna hozzá. A létrejövő utcában a közigazgatást ellátó intézmények kaptak volna helyet, a már működő irgalmas rendi kórház nyomvonalba eső melléképületeit pedig a város saját költségén építtette volna újjá. Szintén az Alsóváros elszigeteltségének mérséklésére szorgalmazta a Sárkány utca meghosszabbítását a Jókai útig, továbbá a Somlai út forgalmának átvezetését erre a széles, új utcára, amelyet két oldalról is park övez. Ez az ötlet szembemegy az 1939-es tervekkel, mert egyáltalán nem gondolkodik a Gyimóti és Somlai utak összeköttetésén, amely a forgalomszervezés szempontjából nem túl szerencsés. Végül egyik terv sem valósult meg, a Sárkány utca kinyitására is csak a 2000-es évek közepén került sor.

A tervezett, új utcákon kívül szó esik a meglévők rendezéséről is. A legnagyobb hangsúly itt is a főútvonal forgalmának gyorsításán, a „belógó” sarkok levágásán van. Ennek tekintetében a Deák Ferenc utca és a Jókai út sarkán álló Leszámítoló Bank épületének kisajátítását és felszámolását tervezték, a fennmaradó helyen pedig egy városi üzletház felépítése került szóba. Az Antal Géza tér (Böröczky domb) kibővítéshez kapcsolódik az előbbivel szemben, szigetszerűen álló telek megszüntetése, amelyen egy rossz állapotú ház állt. Az 1950-es, 1960-as években építettek ide az eredeti tervekhez hasonlóan a Fő utca vonalába illeszkedő kétemeletes házakat. A tárgyalt térből kelet felé ágazó Tókert utcában is átalakításokat helyezett kilátásba a polgármester. Az utca déli oldalán hosszan elnyúló, elhagyatott Adamovics-ház akadályozta a Jókai útról lehajtó forgalmat, a telek elnyúlt egészen a Gömbös Gyula (Dózsa György út) utcáig, amivel a Tapolca mentén fekvő terület beépítését gátolta (SULYOK D. 1945.). Sulyok a felvásárolt házhelyet a kiigazítás után továbbértékesítésre szánta, azonban az városi kézben maradt és 1948-ban az új városvezető elit számára építettek rajta kettő egyemeletes lakóházat (SOMFAI B. 2004.).

A fejlesztési dokumentum tervei között megtaláljuk a város egyes kiemelt területeinek hasznosítására vonatkozó irányokat is. A későbbiekben, a részletes rendezési tervek (RRT-k) összeállításánál figyelembe vették ezeket a leírásokat. A Gróf úttól északra fekvő angolpark még mindig a grófi család kezében volt, akik tulajdonukat körbekerítették és a város polgárainak belépését díjhoz kötötték. A kialakult helyzetben Sulyok Dezső helyesen ismerte fel, hogy a város korszerű működéséhez és organikus fejlődéséhez ezt a területet is fel kell vásárolni a jövőben, abban viszont nem volt igaza, hogy a természetvédelmi és városképi szempontból meghatározó Külső-Várkert egészét házhelyeknek osszák ki. A második világháborút követő földreform aztán segített az uradalom kisajátításában, de végül a drasztikus felparcellázásra szerencsére nem került sor. A városrész beépítése sokkal kíméletesebben zajlott le: az 1960-as években sportpályákat alakítottak ki a Várkert út mentén, az 1970-es években a peremterületek mentén lakótelep-építésbe fogtak, ami méginkább elzárta a zöldterületet a város elől. Az utóbbi évtizedben a zöldterületek megóvásával egy rekreációs városrész kialakítása zajlik itt, míg a Belső-Várkert természetvédelmi területi besorolást kapott.

A polgármester további területi besorolásainál érdemes még megemlíteni, hogy az új ipari területet nem a vasúton túl jelölte ki, hanem a pápai major területén. Ettől északra új házhelyek kiosztását tervezte, amivel a már említett Vaszari út házainak a városszerkezetbe kapcsolását érte volna el. A terv megvalósítása szintén az új korszak városi tanácsára maradt, az 1970-es években ennek megfelelően létre is jöttek a Téglagyári út mentén a Galamb-Páva-

Rét-Terv utcák, valamint a Wallner testvérek útja (Rigó utca). További házhelyek kiosztására megjelölte még a Tókertváros déli oldalán fennmaradó Kluge-féle telket és valóban, a háború után a városrész terjeszkedése ebbe az irányba folytatódott.

A kiemelt területekhez tartozik az állatvásártér és a gabonapiac áthelyezése a Svencel-rétre, ami már az 1939-es jegyzőkönyvben is szerepelt. A polgármester a rá jellemző részletességgel feltárta a célterület adottságait, illetve javaslatot tett az addig használt piacterek hasznosítására is. A Tanítóképző mellett fekvő veszprémi úti állatvásárteret szintén felparcellázásra ítélte, mert szerint az könnyen bekacsolható a város meglévő infrastruktúrahálózatába. Döntését igazolja, hogy az 1960-as években itt indították el az első lakótelep létesítését. A gabonapiac áthelyezése mellett a zsibvásárt is el akarta tüntetni a Nagytemplom mellől, amire a legjobb helyet a Tapolca partjának Gróf út felőli oldalán látta.

Említést tett a hat évvel ezelőtti javaslat kapcsán már tárgyalt kastélykerítés elbontásáról és a Fő út kiegyenesítéséről, de ennél sokkal helyesebb a tér parkosításáról és a barokk műemléképületek megőrzéséről való értekezése (SULYOK D. 1945.).

Megkérdőjelezhető tervei ellenére ez a dokumentum lényeges elemévé vált a 20. század közepi helyi fejlesztéseknek. Értékét az mutatja a legjobban, hogy az észérveken alapuló elképzeléseket nem hanyagolták el, azokat ugyanúgy felhasználta a szocialista városvezetés is.

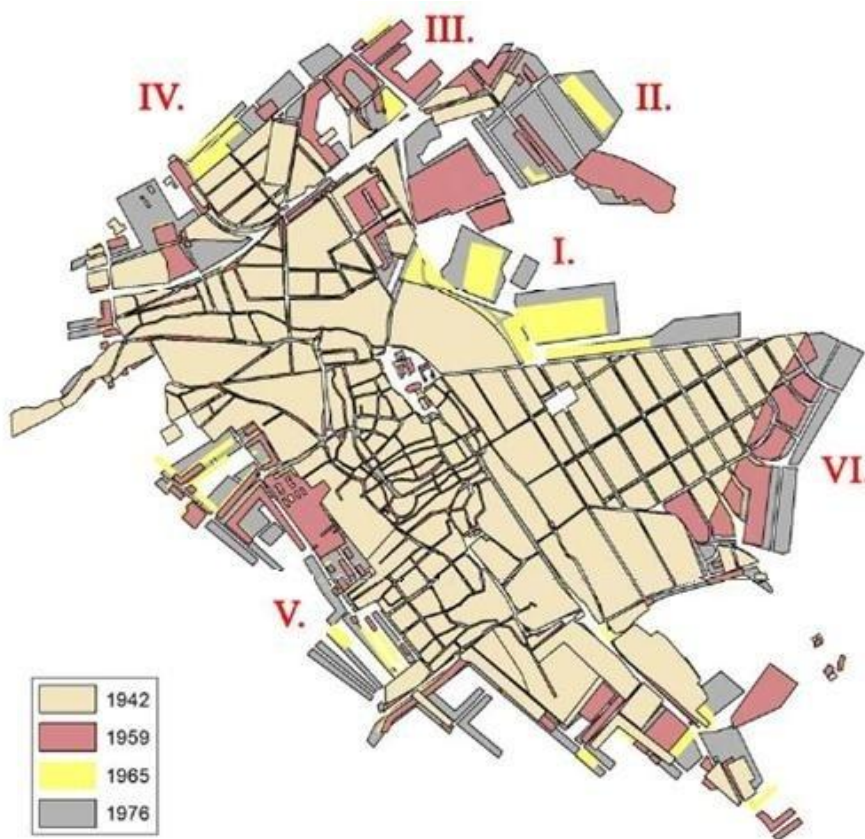
4.2. Lux Kálmán 1949-ben elkészített városfejlesztési terve

1946-tól kezdődően az Építés- és Közmunkaügyi Minisztérium kezelte a lakáshiány leküzdéséhez szükséges építkezések lebonyolítását. Az első pápai terveket és vizsgálatokat központilag készítette el az intézmény, Dr. Lux Kálmán tervei alapján (VEML 1949. A.; VEML 1949. B.).

Javaslatot tettek a helyi területhasználatról, besorolást készítve a város egészére, s külön műleírás született a forgalmi hálózat kialakításáról. Tizenhat területet jelöltek ki lakóingatlanok kialakítása céljából a város különböző részein, de a későbbi gyakorlattól eltérően csak városperemi építkezéseket javasoltak. Az, hogy a Belváros érintetlen maradt ilyen szempontból, köszönhető egyrészt a költséges bontásoknak, másrészt magának Lux Kálmánnak is, aki 1934-től a Műemlékek Országos Bizottságának vezető építésze volt, ennek fényében érzékenyebben állhatott hozzá a műemléki területek átalakításához.

A tervezés szerepének felértékelődését, a tervek feltétlen teljesítését mutatja, hogy az 1959-es, az 1965-ös és az 1976-os várostérképek szerint valóban a felvázolt irányokba terjeszkedett a város a következő harminc évben.

6. ábra: Sulyok Dezső és Lux Kálmán tervei alapján megvalósult településfejlődés.

I.: Sportpályák, II.: Téglagyári úti városrész, III.: az egykori Leipnik-telep, IV.: Búzavirág utca környéke, V.: Erkel utca menti területek, VI.: A Tókertváros terjeszkedése.

Forrás: Az 1942-es, az 1959-es, az 1965-ös és az 1976-os várostérképek alapján saját szerk.

A vasúton túli területek a korábbi célokkal ellentétben nem kerültek kizárólagosan ipari besorolás alá: a Győri út keleti oldalán folytatták tovább a Leipnik-telep beépítését, az Úrdombra tervezett utcák helyét felülírta az Úrdomb és az Avar utcák kialakítása, a Vasút utcát meghosszabbították és róla leágasztatták a Búzavirág utcát, amely máig a település legészakabbi utcája (VEML 1949. B.). A város nyugati részében ekkor alakították ki a legszélső utcát Határ utcára keresztelve. Ezen a két utóbbi területen a mai napig nem történt komolyabb építkezés, aminek okát egyrészt a Búzavirág utca elzártságában kereshetjük, másrészt a Határ utca környéke a Szabó Dezső utcában található szennyvíztisztító védőterülete miatt nem terjeszkedhetett tovább. Kertes házak épültek a tervezetnek

megfelelően a huszárlaktanyától délre: a Martonfalvay és Toldi utcák a megváltoztatott nyomvonalú Erkel utcával párhuzamosan épültek, míg mellettük a Szilos (Rozmaring) utca a század elején beépült a Munkás utca futását követte. Az Erkel utca és a Somlai út kereszteződését az 1960-as évek elején áthelyezték a városhatáron belülré és ennek megfelelően az Erkel utca korábbi vonalát az akkor még eddig elnyúló, beépítés nélküli Szövetkezet utca vette át – mígnem az 1970-es években az Erkel utcával párhuzamosan kialakították a Kandó és Bánki utcákat.

Pápa keleti oldalán is folytatódott a kertes házak építése (7. ábra, VI-al jelölt részen): a Tókváros szabályos alaprajzát igyekezett a tervező utcagörbítéssel színesíteni, így a hosszanti Bem (Fiumei) és Tavasz utcák ívszerűen hajlanak. A Sulyok-tervnek megfelelően kelet felé bővült a városrész: öt kisebb utca jött létre, a Schönherz (Tizedik) és Segesvári (Tizenegyedik) utcákat pedig megtoldták. A Bakony-ér és Tapolca között elterülő, szórványosan beépült területsávon is jelöltek ki Lux javaslatára utcákat. Így első ütemben, 1960-ig elkészült a Hóvirág és Ibolya utca, majd a Gyimóti úthoz közelebb eső részeken az 1970-es évekre kialakult a Hódoska - Kun Béla (Jácint) - Landler (Kankalin) - Paár (Zsemlér) - Zsoldos utcák házsora is.

Meg kell még említeni, hogy a Devecseri vértanúk útja (Esterházy út) keleti oldalán fekvő tömb teljes beépítését is tervbe vették, kicsit nagyra is sikerült, ugyanis az Ág és Hársfa utcák beékelésével elég magas laksűrűséget értek el a villabeépítésű városrészben. A fennmaradó lakáscélú beépítésre javasolt területeken általában csak elenyésző mennyiségű ház épült fel. Ugyanakkor kiemelendő, hogy a tervezet „külön rendeltetésű területként” megemlíti – de nem veszi városi szabályozás alá – a várostól délre, a Pápakovácsi út mentén létrejött szovjet katonai laktanyatelepet. A titkosítás miatt a rendszerváltás előtti térképek egyáltalán nem jelölik az itt álló épületeket, mint a város északkeleti határában fekvő katonai repülőteret sem, helyüket csak a dűlőutak futása sejteti (VEML 1949. B.).

A város új forgalmi hálózatának átalakítása a lakóterületek kijelölésével ellentétben nem csak „szűz területeket” érintett volna, hanem a korábban beépített területek jelentős átalakítását vonta volna maga után. Ennek köszönhető, hogy a nagyszabású tervek megvalósítása elmaradt. A tíz éve csak tervekben létező vasúti felüljáró gondolata Lux elképzeléseiben is visszaköszön, annyi különbséggel, hogy ő már részletesen tárgyalta a technikai megvalósítás részleteit. A felüljárót a jelenlegi vasúti átjáró helyén képzelte el, amely a Vasvári utat is átvéli, megszüntetve a vasúti pálya előtti kereszteződést. A Belvárost elkerülő főút mellé nagyszabású tereket is kilátásba helyezett a tervező: a Bajcsi-Zs. és Kolozsvári utca sarkán, valamint a Teveli úti csomópontban kaptak volna helyet ezek. A

Belváros további forgalom alóli tehermentesítése érdekében kivonta volna a kelet-nyugati forgalomból a Korvin utcát és a Török Bálint utca felé terelte volna el a gépjárműveket. A forgalmi hálózat fejlesztésére kiemelt gyűjtőutakat jelölt ki: ilyen szerepet kapott volna a Bajcsy-Zs. (Gróf) út, amelyen jelenleg is bonyolódik a Gyimóti és a Győri út közötti teherforgalom, illetve az Aba Sámuel (Tókert) és Kolozsvári utcák, valamint a Teveli útból kiinduló Öreghegyi út, amely ebben az időben és nagyjából még ötven évig burkolatlan, bevágásban haladó dűlőút volt (VEML 1949. A.).

A forgalom átalakítására vonatkozó elképzelések sosem nyertek megvalósítást, de azért figyelemre méltó, hogy a Belváros tehermentesítését – amely napjainkban nyer megvalósítást - a korábbi tervekkel ellentétben keletről kívánta megoldani a tervező, így ötletet adott a későbbi tervezésben a város keleti oldalát használó forgalom irányításához.

5. Az államszocializmus időszakának városfejlesztése

A szocialista területfejlesztési politika hagyományos polgárvárosként megbélyegezte Pápát, amely nem illeszkedett bele sem a Veszprém megyében, sem az egész Közép-Dunántúlon formálódó nehézipari tengelybe. A település a megye második legnagyobb városa volt a népességszámot figyelembe véve, mégis az összefonódó település- és iparfejlesztés szempontjából egyre csekélyebb szerep jutott neki a városhierarchiában. A megye központi elhelyezkedésű (Veszprém), nyersanyagban (barnaköszén, bauxit) gazdag települései (Ajka és Várpalota) kapták meg a fejlesztési pénzek nagy részét, amelyek segítségével új üzemeket létesíthettek, a meglévőeket bővíthették, a hozzájuk kapcsolódó lakóterületeket és intézményeket kiépíthették. Látványos népességgyarapodást produkáltak, ami többek között annak volt köszönhető, hogy a minőségi lakóhelyek és a jobb megélhetést biztosító nehézipari munkahelyek a falvakon kívül a környékbeli városok (így Pápa) lakosságából is szívtak el embereket (IVÁN L. 1994.). A Veszprémmel folytatott „versenyben” az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció elfogadását követően maradt alul végleg a város, mert míg a kiemelt központok gyorsított fejlesztésben részesültek, addig a kisebb jelentőségűeket korlátozták.

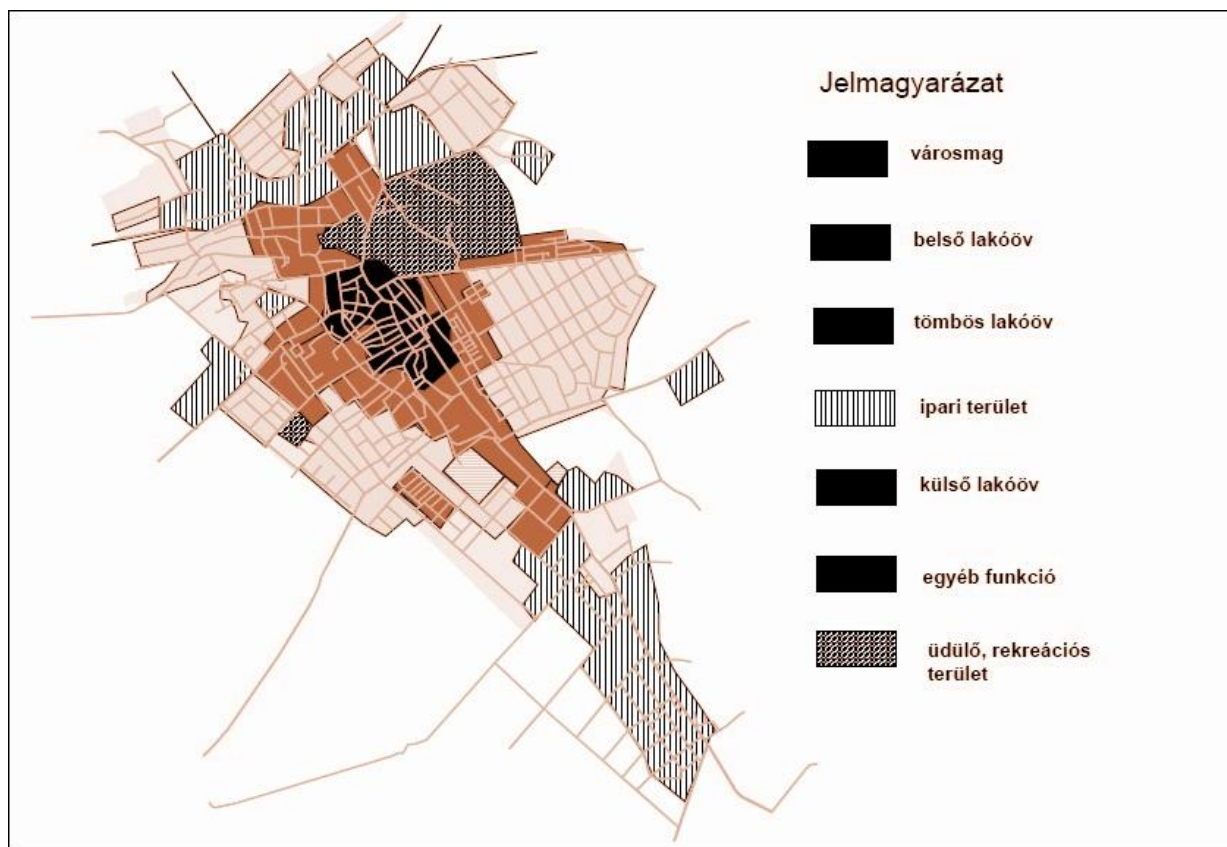
Pápa fejlődése a gazdaság erősödésén volt nyomon követhető: noha jelentős ipartelepítés nem történt, a meglévő könnyűipari üzemek (a húskombinát és az összevont textilgyár) mégis kibővített létszámmal és folyamatos modernizáció mellett tudtak dolgozni, valamint a fővárosból letelepített háztartási gépgyártás is fejlődésen ment keresztül. A korszerűen felújított katonai repülőtér területén magyar és szovjet csapatok tartózkodtak,

előbbieknél az állam épített lakóházakat, utóbbiaknak a Pápakovácsi úttól északra eső területeken építettek tábort, később laktanyát.

5.1. Pápa funkcionális felosztása

A beépítés és a munkahelyek térbeli elhelyezkedése segítségével megállapíthatók és elkülöníthetők a városok funkcionális övezetei (Pápán az 1950-es évektől kezdődően különülnek el élesen), kirajzolódik a városszerkezet (VLADIMIR D. 2006.). Pápa hazai viszonylatban középváros, kevés jelentős központi, regionális funkcióval rendelkezik, ezért a nagyvárosokhoz képest nem fordul elő minden funkcionális övezet. Így hiányzik az oktatási, egészségügyi és az új típusú bevásárló–szolgáltató övezet. A városban hét egymástól jól elkülönülő funkcionális öv található, melyek közül három lakófunkciójú, négy pedig más, munkahelyi és egyéb központi szerepkörű.

7. ábra: Pápa funkcionális felosztása

Forrás: CSAPÓ T. – LENNER T. 2004. alapján saját szerk.

Minden városban az egyik legfontosabb, s a városra jellemző a városmag, amely gyakran a települések karakterét is megadja. Pápán a városmag a település nagyságához képest jelentős, hosszan elnyúlik a fő utca mentén, de kiterjed a Török Bálint, Vásár, Korona és a Gyurácz Ferenc utcák által határolt térségre is. Itt a beépítés többszintes és/vagy földszintes zárt, itt található az államigazgatási, kulturális, művelődési intézmények zöme csakúgy, mint a szaküzletek és a lakossági szolgáltatások jelentős része. A városmagot körbefogja, és nagy területre terjed ki a belső lakóöv, amely nevéből fakadóan elsősorban lakóhely szerepkörű, de található még elszórtan néhány kisebb, főleg szolgáltató jellegű intézmény és üzlet is. A belső lakóövből főleg zárt és félig zárt földszintes beépítés jellemző. Szerepkörüket tekintve szintén lakóterületek a tömbös beépítésű lakótelepek is, ahol a helyi lakosság ellátására elszórtan találhatók kisebb kereskedelmi, szolgáltató egységek, csakúgy, mint alacsony szintű oktatási és egészségügyi intézmények is. Végül a lakóterülethez soroljuk a zömmel családi házas, esetenként sorházas beépítésű külső lakóövet. Ez a terület nagy kiterjedésű, egyrészt a várostestben belül, annak a külső részein, másrészt a csatolt, egykori önálló falvakban találjuk. Munkahelyek, vagy kereskedelmi, szolgáltató egységek csak ritkán fordulnak elő ebben az övezetben.

Markánsan elkülönül Pápán az ipari öv, amely jelentős területet foglal el. Ritkán keveredik lakóterülettel, csak néhány esetben, a vasútvonaltól északra eső részeken. A déli ipari terület, amely a Pápai Ipari Park környékén van, sokkal homogénebb szerepkörű, a klasszikus termelő üzemek mellett már előfordulnak az új típusú bevásárló és szolgáltató egységek is egyaránt. Mélyen beékelődött a várostestbe Pápán a város tüdejének számító üdülő és rekreációs öv, amely egyaránt jelent kikapcsolódást, szórakozást és felüdülést a helybeliek és mások számára. Végül igen kis területen ugyan, de meg kell különböztetni az egyéb funkciójú városterületet, amely itt csak a temetőket jelenti.

5.2. Az 1953-as városfejlesztési program

Váratlan eseményként hatott, hogy 1953-ban maga a Városi Tanács készített egy programot, amely felhasználva az előző két évtized tapasztalatait egy mindenre kiterjedő, részletes fejlesztési dokumentuma lett Pápának.

Elemzi a helyi természetföldrajzi adottságokat és azzal szoros összefüggésben a gazdasági tényezőket külön ágazatok szerinti lebontásban. Az iparfejlesztésre – a szocialista mintának megfelelően – különösen nagy hangsúlyt fektetnek a munkában, a program fele a gyárak elhelyezéséről, bővítéséről szól. A területhasználat csaknem pontosan megfelel a Lux-

féle elképzeléseknek, néhány helyen kiegészítve azokat. Kiemeli például, hogy a várostól északra elhelyezkedő iparterület az uralkodó szélirány miatt a lakosság szempontjából nem túl szerencsés, de a gyárak vasúti forgalma és vízellátása miatt „áthelyezésük nem kivitelezhető”: rendkívül fontos lépés, hogy beleszöttek a városlakók érdekeit is a fejlesztésbe. Utcarendezésekről kevés szó esik a tervben, csupán a Munkás utca kinyitását tervezték a Széchenyi utcára, valamint a Mohács utcát vezették volna ki a Torma (Somlai) útra. A közlekedési hálózat fejlesztésének ötleteit is egy az egyben Luxtól vették át, mindössze a burkolandó utak felsorolásával bővítették ki elképzeléseiket. Távlati tervek fogalmazódtak meg a közszolgáltatások javítására, ezen belül új szociális ellátási, egészségügyi és oktatási intézményeket terveztek a város különböző pontjaira. Itt vetődött fel először egy termálfürdő megépítésének gondolata. Üdvözlendő intézkedéseket hoztak a beépítések terén: a VÁTI és a MUMOK (Múzeumok és Műemlékek Országos Bizottsága) javaslata alapján műemléki védelem alá vonták a Belváros néhány utcáját. Ezt a javaslatot úgy alkották meg, hogy a történelmi belváros nyugati oldalának egyetlen háza sem került védettség alá, sőt, komoly átalakításokat terveztek ezen a területen (VEML 1953.).

A területhasználatot tárgyaló részben is tettek utalásokat arra, hogy a Bástyá - Csokonai (Major) – Korvin - Kossuth utcák között fekvő területen jóval sűrűbb a beépítés. Itt voltak megtalálhatók főként a Bástyá utcához közel eső részeken a város legrégebbi és szerkezetileg teljesen elhasználódott épületei, és ahogy a tanulmány fogalmaz: „Helyreállításuk és javításuk súlyos egészségügyi hiányaiknál fogva gazdaságtalan és felesleges volna” (VEML 1953.). Tény, hogy az említett városrész ebben az időben Pápa legelmaradottabb, komfort nélküli, lelakott házait foglalta magában. A második világháború legsötétebb éveiben ennek a területnek a lezárásával alakították ki a helyi zsidó közösség gettóját, a háború elmúltával pedig a helyi tanács osztotta ki az elkobzott lakásokat a nincsteleneknek (IVÁN L. 1994.). Így nem csoda, hogy az 1950-es évek elejére tragikus állapotba jutottak ezek az utcák, a korabeli primitív városrekonstrukciós tervezés a teljes újjáépítést tartotta csak helyénvalónak. Az Eötvös és Rákóczi utcák eltüntetésével, beleértve a zsinagóga épületét is, a Petőfitől a Major utcáig egy új alapokon nyugvó, modern városközpont tervét vázolták fel: itt kaptak volna helyet irodaházak, a járási színház, üzletházak, a városi pártház, a zeneiskola. Az új intézmények egy zöldterülettel tagolt központi tér körül csoportosultak volna. A további területek „szanálásának” irányzásait az épületek arányának megfelelően adták meg. Ezek szerint a házak több mint fele szorult bontásra a Beloiannis (Celli) – Korvin - Szelestey utcákban belül, a Batthyány és Garbai (Korona) utcáktól nyugatra eső területen ez az érték már 60% volt! A városkép szempontjából

teljesen mértékben megfontolatlan terv csak a lakáshiány megoldásával kapcsolatban tartalmaz racionális elképzeléseket. Eszerint a népesség gyarapodása és a területek szanálása esetén 1970-ig 2226 új lakást kellene felépíteni. (Az 1959-es tervezet már háromezer új, állami lakásról beszél.) (VEML 1962.). A legfontosabb viszont: a tanács kikötötte, hogy a Belváros leromlott épületeinek eltüntetése csak abban az esetben kezdhető meg, ha legalább kétszáz új váltólakás elkészült. Ez lehetett az a pont a tervben, amely a pénzeszközök korlátozottságánál fogva megghiúsította az esztelen rombolást: a Veszprém Megyei Tanács 1954-ben értesítette a városvezetést, hogy az adott évben „lakásépítés nem lesz” (ORBÁN S. 1994.). Ezekkel az eseményekkel is összefüggésbe hozható, hogy Pápa belvárosát ma nem a szabadon álló sáv- és tömbházak képe határozza meg.

Új, többszintes beépítés csak fokozatosan ment végbe az egykori várfal helyén épült rossz állapotú házak cseréjével. Ilyen egyszerű homlokzatú épület áll a Deák Ferenc utca sarkán és vele szemben, a várfal folytatásában épült két szocreál stílusú, kétemeletes lakóház az Árok és Major utcák között (VEML 1953). 1951-1952-ben készült el a Bástya – Batsányi – Korona - Korvin utcák által határolt területen három darab háromszintes lakóépület, amelyek 120 lakást foglaltak magukba (GERŐ L. – SEDLMAYR J. 1959.). Ezeket a Budapestről központilag letelepített háztartási gépgyár szakembergárdájának részére emelték fel a gettó szegényes házainak elbontásával nyert területen. Az Elekthermax-lakótelepként emlegetett házcsoporthoz az ötvenes évek jellegzetes telepszerű építkezései szerint formálódott: a minimális homlokzati elemekkel díszített házak egy tágas területet fogtak közre, melynek igényesen kialakított zöldterületét kerítésekkel vették körül (KÖRNER ZS. – NAGY M. 2006.; ORBÁN S. 1994.). Napjainkra oldódott a tömb zártsága, de lakossága – akik zömében nyugdíjasok - miatt még mindig elkülönül a városrész többi utcájától. A várfallal kapcsolatosan megemlítendő még, hogy a Városmajor helyén az 1950-es években kialakították a tűzoltólaktanyát, a Vásár (SULYOK D.) téren pedig felépítettek néhány új, többszintes lakóépületet. A tervezetnek számos olyan épülete van, amely ma is rontja a Belváros összképét: ilyen a Várkastély szomszédságában álló, 1964-ben felépült kétszintes Járasi Pártház vagy az alumíniumhomlokzattal és széles üvegfelületekkel kialakított Kossuth utcai egykori ÁFÉSZ Áruház és a Deák Ferenc utcai Petőfi mozi (VEML 1964.).

A program a Belvároson kívül további beépítésre kívánt területeket is tartalmaz, amelyek ipari létesítmények vagy közintézmények számára lettek kijelölve – az állami és magán lakásépítések céljára helyben hagyták a Lux Kálmán-féle tervet. Noha lakóingatlanok építésére nem tartották alkalmasnak a Külső-Várkertet a magas talajvízszint miatt, mégis több közintézményt terveztek ide: egy tíz tantermes általános iskola; két, hatszáz fős diákothron,

valamint egy úttörőszékház képezte az új oktatásügyi elképzeléseket, valamint a kórház kapacitásbővítését is itt képzeltek el. Sportcélokra egy hatezer fő befogadására alkalmas footballstadiont és egy ezer fő kapacitású sportszarnokot terveztek (VEML 1953.). A sportpályák hamarosan fel is épültek, azonban befogadóképességük elmaradt a tervezettnél. Az újonnan létrejövő Várkert út mentén előbb az Elekthermax Vasas sporttelepe készült el, majd az 1960-as évek elején a Textiles klub is átköltözött a Köztársaság (Erzsébet) ligeti stadionból a Gróf úton felépített sorházak mögé, sőt a honvédség is kialakított egy lőteret a két pálya között. Ezután, az 1990-es évek elejéig nem zajlottak további fejlesztések a Várkert külső részén (VEML 1953.).

A településfejlesztéshez kapcsolódóan az iparfejlesztés kitüntetett szerepet kapott az 1953-as fejlesztési tervben. A város ipari helyzetének leírásában felsorolt gyárakat külön-külön, a nagyobb egységek esetében a környezeti ártalmakat (bűz, égéstermék, zaj) is megemlítették. A lakóházak közé ékelődött káros üzemeket kategóriákba sorolták: hosszútávon kitelepítendőnek ítélték a Pápai Húsipari Vállalatot (egy központi döntés hatására egy évtizeddel később mégis helyben növelték az üzemméretet), helyben fejleszthető maradt 1952-ben az OTH (Országos Tervhivatal) döntésére betelepített Elekthermax, a Dunántúli és a Pápai Textilgyár, továbbá a város szerkezetébe ékelődő néhány kisebb üzem (sajtgyár, téglagyár). A Pápai Textilgyár esetében a hosszú távú bővítést (30-40 év távlatában) a Köztársaság ligetig képzeltek el az Arany és Hunyadi utcák felszámolásával. Hasonló nagy volumenű beruházásoknak adtak volna helyet az Elekthermax esetében is, amelynek kettes számú üzemét az Esterházy út szemközti telkére tervezték, s a két rész zavartalan összeköttetéseért aluljáróval keresztezték volna a gyárat. Az Elekthermax végül az addig katonai raktárként funkcionáló Műtrágyagyár telkét vette birtokba, az elektromos gépgyártás már abban a részlegben indult meg. (ORBÁN S. 1994.; VEML 1953.).

A monumentális tervek továbbra sem értek véget: állami támogatással tovább bővítették volna a város könnyűiparát, csakúgy, mint a cipőgyártást, a műszergyártást és a textilgépek gyártását. A környék mezőgazdaságára alapozva konzervgyárak és egy szeszfőzde létrehozását tűzték célul. Ezek közül az ártalmasabbak a Sulyok Dezső által is kijelölt Pápai-majorban kaptak volna helyet, a többinek a vasúttól északra található területeket találták megfelelőnek. Az elképzelések nem valósultak meg, azonban a város lehetőségeihez mérten arányos beruházások készültek. 1954-ben kétszáz vagon befogadóképességű gabonarakta adtak át a Győri úton, 1964-ben pedig megkezdte működését a Külső-Veszprémi úti kenyérgyár (VEML 1953.; VEML 1964.).

6. A lassú fejlődés és lemaradás évtizedei

Az 1960-as, 1970-es évek eseményeiről kevés forrás áll rendelkezésre. Nem találunk részletesebb leírásokat, városi monográfiákat, az újságcikkek is csak nagyobb beruházásokról szólnak. A könyvtárakban és a levéltárakban alig néhány tervezési dokumentumot olvashatunk, amelyek nem éppen a szükséges részletességgel készültek. A legnagyobb hiányt a lakótelep-építések jelentik, amelyek típustervei felülírták a korábbi városfejlesztési irányvonalakat, az előre megtervezett területfelhasználást.

Pápa fejlődése a gazdaság erősödésén volt nyomon követhető: noha jelentős ipartelepítés nem történt, a meglévő könnyűipari üzemek (a húskombinát és az összevont textilgyár) mégis kibővített létszámmal és folyamatos modernizáció mellett tudtak dolgozni, emellett a fővárosból letelepített háztartási gépgyártás is fejlődésen ment keresztül. A korszerűen felújított katonai repülőtérén magyar és szovjet csapatok tartózkodtak, előbbieknél az állam épített lakóházakat, utóbbiaknak a Pápakovácsi úttól északra eső területeken létesítettek tábort, később laktanyát.

6.1. Infrastrukturális fejlesztések

Az anyagi források korlátozása, a fejlesztési pénzek ésszerűtlen felhasználása a lakosság életminőségének romlását eredményezte, az infrastruktúra állapota évtizedes lemaradást ért el.

A legnagyobb problémát a szennyvíz elvezetése és a vízellátás jelentette. Az ajkai szénbányák és a nyirádi bauxitbánya vízkivétele miatt 1960-ra teljesen elapadtak azok a tapolcafői karsztforrások, amelyek a helyi ivóvízhálózatot is táplálták. Miután a karsztvízszint több tíz métert süllyedt (1990-ig 80 méterrel az eredetihez képest) a vizet csak fúrt kutak szivattyúzásával tudták a rendszerbe juttatni. A források apadásával kiszáradt a város legnagyobb természetes vízfelületét adó Tapolca-patak is (ALFÖLDI L. – KAPOLYI L. 2007.). Elvesztése több tekintetben is érzékenyen érintette a helyieket, hiszen egyrészt, mint arról a történeti leírások beszámolnak, a város fejlődésének kiemelt hajtóereje évszázadokon át a Tapolcán működő malmok voltak, aminek hatására Pápa gabonapiaci központ lett a 19. században. Másrészt elveszett a természetes szennyvízelvezetési lehetőség is, amit a patak nyújtott. Ilyen csatornázottság mellett tragikus közegészségügyi állapotok alakultak ki (tömeges dizentériás és hastífuszos megbetegedések 1959-től). Az ivóvíz mennyiségének

csökkenésével vízkorlátozást vezettek be, még a húskombinát leállításának lehetősége is felmerült. A megfelelő megoldás váratott magára, állami támogatásra csupán 1965-től kezdték meg az új vízvezetékrendszer kiépítését, a víznyomás szinten tartására pedig az új víztorony kialakítását a Vásár utca végén (ami nagyjából a Nagytemplomhoz hasonló magasságával a városkép egyik legfőbb befolyású építményévé vált). 1968-ra kiépült az új szennyvíz-derítőrendszer és a gerinccsatorna.

A szociális infrastruktúra területén is bőven akadtak még hiányosságok, nem voltak megfelelő méretű intézmények az oktatás fenntartására. 1970-ben több mint ötezer diák tanult a város általános- és középiskolaiban, viszont a korlátozott intézményi kapacitások miatt kétműszakos tanítást kellett bevezetni, sőt, osztályokat helyeztek el a moziban és a Művelődési Házban is. A problémák enyhítésére még abban az évben elkezdték a Kertvárosi (Munkácsy) Iskola bővítését, a Közgazdasági Technikum, a Türr István Gimnázium és a Zalka (Tarczy) Iskola felújítását, de a távlati tervekben megjelölt általános- és középiskolák felépítése közül egy sem valósult meg. (Az 1953-as városfejlesztési dokumentum hat új általános iskolával, összesen százöt új tanteremmel számolt 1970-ig.) (ORBÁN S. 1994., VEML 1953.).

6.2. Tömbszerű lakásépítések Pápán

1959-ben a Városépítési és Tervező Vállalat (VÁTI) készített egy tervet a Belváros „korszerű” átalakítására, amelyet értelmezhetünk akár az 1953-as városfejlesztési dokumentum újragondolásának is. Ugyan az egykori gettó épületeinek elbontásáról ők sem mondtak le, a felépítendő lakásokat már nem csak a Belvárosban képzelték el. A terv szerint többemeletes épületekben háromezer lakásnak kellett volna elkészülni zöldmezős beruházással, zömében a város északnyugati részén és csak részben az elbontásra ítélt területeken. Elsősorban az Erkel és Táncsics utcák íves összekötő útja és a Celli út Török Bálint utcába vezető nyomvonala között épült volna fel egy teljesen új lakótelep, amely az új Celli út és a Korona - Vásár utcák között folytatódott volna egészen az Elekthermax-házakig. A lakótömbök körül a telepet kiszolgáló intézmények (általános iskola, hatszáz férőhelyes mozi, rendelők) kaptak volna helyet (VEML 1962.). Ez az elképzelés nem tudott megvalósulni, elsősorban pénzhiány miatt.

Az ország egészében zajló lakótelep-építések Pápát sem kerülték el, bár a tempó valamelyest lassabb volt és az épületek száma is kevesebb, mint a hasonló méretű városokban (Ajkán 6686 darab, Mosonmagyaróváron 3700 darab lakás készült el 1990-ig, míg Pápán

2814 darab) (KÖRNER ZS. – NAGY M. 2006.). Az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (OTK) tervezésének megfelelően gyors városnövekedést indítványoztak a közép- és nagyvárosokban, az állami lakásépítések és a beruházási javak szélsőséges koncentrációt mutattak (BELUSZKY P. 1999.) A kezdetleges lakótelepi házak felépítése a Korona utca északi (1952), valamint a Major utca (1957) déli oldalán indult meg. Kettő-háromemeletes, sáttortetős, szocreál stílusú házak készültek el, a kertes elrendezés adott nekik lakótelepi hangulatot. Városképi szempontból is ideális helyen vannak, mivel a történelmi belváros határán helyezkednek el, a központból kifutó utcákat zárják le, létrejöttükkel ráadásul eltűntek az egykori gettó peremének silány házai (CSIZMADY A. 2008.; WINKLER G. 2007.).

A kezdeti lakótelep-építés másik területét a Kilián György lakótelep képezte. Itt a fokozatosan felvásárolt állatvásártér helyén, a Veszprémi út nyugati oldalán építettek először két- és háromemeletes épületeket. Noha a városközponttól távol helyezték el, mégsem teljesen peremi helyzetű a lakótelep: a század elejétől itt működött a Mezőgazdasági Szakiskola és a Tanítóképző, az infrastruktúra bekötését könnyen meg lehetett oldani, a gyors kivitelezéshez pedig egy meglehetősen nagy és üres telek állt rendelkezésre. Az 1960-as években szintén a Veszprémi út mentén folytatódott a beépítés klasszikus ötszintes kockaházakkal, az 1970-es években pedig különböző közintézményekkel és szolgáltató egységekkel bővült a lakótelep (ABC, általános iskola, orvosi rendelő). Végleges formáját 1986-ban nyerte el: ekkorra építették fel az utolsó házgyári paneles technológiával készült sávházat, azóta ez Pápa legnagyobb lakótelepe több mint ezer lakással.

3. kép: Pápa legnagyobb lakótelepe, a Kilián György lakótelep.

Forrás: <http://papa.hu/galeria/legifotok>

A Wesselényi utca kertes házain túl már ilyen ötszintes épületek alkotják a képet, néhány közülük a honvédség tulajdona alatt állt (KÖRNER ZS. – NAGY M. 2006.; SÜLYÖK D. 1945.; VEML 1962.).

Teljesen a honvédség építette a Lenin (Huszár) lakótelepet az egykori huszárlaktanya területén. Fekvésének köszönhetően (viszonylag közel a határhoz, a vasfüggönyhöz) felértékelődött a város határában húzódó katonai repülőtér szerepe, ami a helyben állomásozó katonai egységek bővítését vonta maga után – elsősorban vadászpilóta-egységekkel. A katonákat először a már meglévő kaszárnya átalakított épületeiben helyezték el (a mai lakótelep Celli úti oldalán), majd 1960-tól megkezdődtek az építkezések. Kezdetben két-háromszintes sávházak készültek, amelyeket fokozatosan kockaházakkal vették körül. Az Egressy és Honvéd utcák között elterülő részen álló házgyári házak és az óvoda sokkal fiatalabbak ezeknél: az 1980-as évek első felében építették őket a területen álló kertes házak kisajátítása után. Az évtized második felében a Celli út mentén magánerebből építettek többszintes, de már nem paneltechnológiás házakat, valamint a Zárda utcában készült el egy garzonokból álló városi bérház (ORBÁN S. 1994.).

A Huszár lakóteleptől nyugatra, az Erkel utca házsora mögött, 1970-ben kezdték el a Fáy András lakótelep építését. Kezdetben OTP-lakótelepnek is nevezték a sorban felépített házakat, mivel a kivitelezésüket és az értékesítésüket egyaránt a pénzügyi intézet végezte.

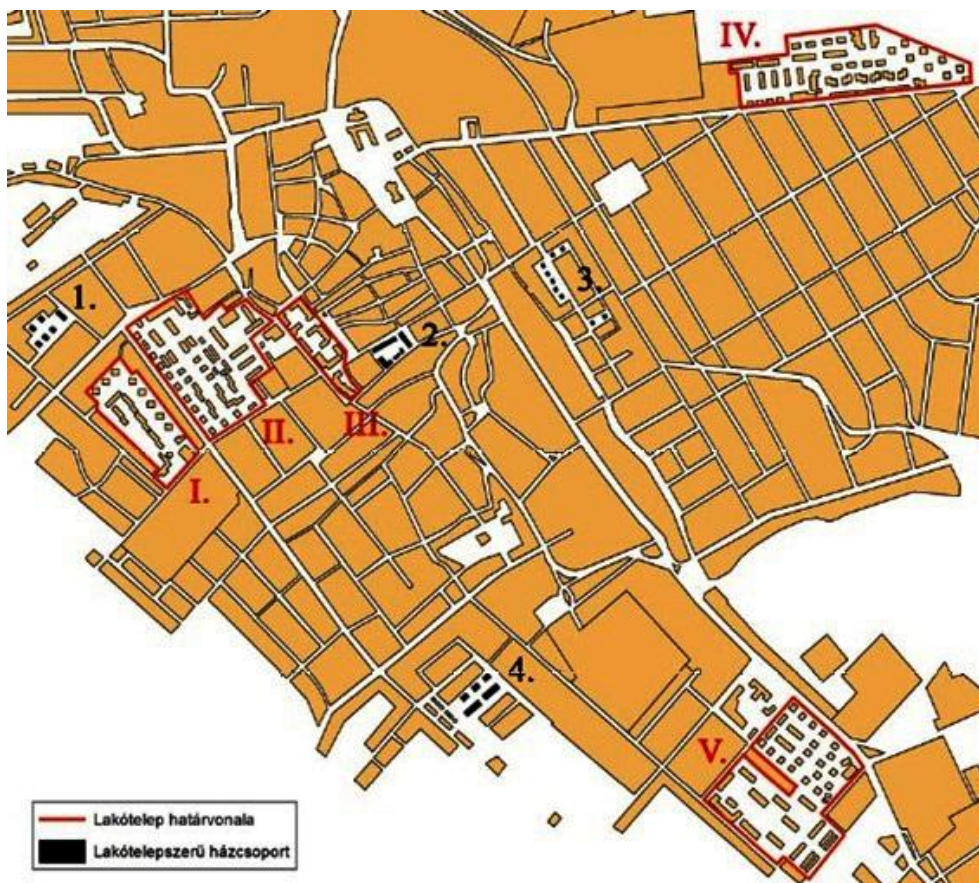
Kisebb lakótelepszerű házcsoportok is épültek állami szerepvállalás nélkül. Lakásszövetkezetek keretében épült ki a Bartók Béla utca, a Beke József utca és a Bocskor István utca környéke, ahol először háromszintes kockaházak, majd emeletes sorházak épültek fel. Ezek megjelenésüknél és lakásszámuknál fogva sem emlékeztetnek lakótelepre: a házakat zárt kertek veszik körül, ezért nem különböznek el élesen az őket körülvevő kertes házak utcáitól (KÖRNER ZS. – NAGY M. 2006.).

Klasszikus példa a városperemi tömbszerű építkezésre a Gróf út mentén felépült Vajda Péter lakótelep. Az 1962-ben kiépített Gróf úti házgyári házak felépítését követte a lakótelep megvalósulása. A telep kialakítása több ütemben zajlott le, ugyanis a tervrajzok ellenére is sokszínűvé vált a beépítés: két-háromemeletes társasházak, függőfolyosós épületek, ötemeletes panelházak alakítják a városrész képét. A lakóházak között helyet kapott egy bölcsőde és egy óvoda, továbbá egy kisebb üzletsor, egy orvosi rendelő és egy posta is. Ezek nemcsak a lakótelepiek, hanem a közeli tóparti utcákban lakók igényeit is ki tudják elégíteni (HEITLER L. 1968.).

1987-től 1990-ig tartott az Elekthermax-házak déli szomszédságában a Bátya lakótelep felépítése. Tulajdonképpen a már álló munkásházak folytatásának tekinthetők ezek a

sátortetős, többszintes panelépületek. A tervezésben megjelent ugyanaz a kertes kialakítás, mint az 1950-es évek elején: az L alakú épületek igényesen kialakított játszótereket és zöldfelületeket fognak közre, elzárva azokat a forgalmas útvonalaktól. A terület rendezésével megszüntették a Bástya és a Korona utcákat összekötő Batsányi utcát, valamint a Belváros forgalom alóli tehermentesítését előkészítendő, egy nagy befogadóképességű parkolót alakítottak ki a lakótelep keleti határán. A városközpont közelében fekvésével, ésszerű emberi léptékű tervezésével bizonyára ez a város legbarátságosabb lakótelepe (KÖRNER ZS. – NAGY M. 2006.).

8. ábra: Lakótelepek és lakótelepszerű házcsoportok elhelyezkedése Pápa város szerkezetében.

I.: Fáy András lakótelep, II.: Huszár lakótelep, III.: Bástya lakótelep, IV.: Vajda Péter lakótelep, V.: a volt Kilián lakótelep. 1.: Bartók Béla lakótelep, 2.: Az Árok és Major utcák lakótömbjei, 3.: a Beke József utca lakótömbjei, 4.: Bocsor lakótelep.

Forrás: Az 1993-as várostérkép alapján saját szerk.

A tömbszerű építésekhez kapcsolódva kiemelendő a szovjet laktanya területe is. A város déli határában elhelyezkedő katonai terület és a hozzá tartozó Öreghegygel szomszédos Igal lakótelep házai csak a szovjetek kivonulását követően kerültek városi kézre – peremi helyzetük és rossz állapotuk miatt csak napjainkban kezdenek a város szerves részévé válni. Bemutatásukhoz, területi növekedésük nyomon követéséhez nem állnak rendelkezésre források, a titkosítás miatt térképi elemzésük sem lehetséges.

6.3. Családi házas övezetek terjeszkedése a város peremén

1970 és 1986 között több mint háromezer lakás készült el Pápán, körülbelül háromnegyedük volt lakótelepi, a maradékot pedig a belvárosi tömbrekonstrukciók, ezen belül is főként a családi házas építkezések jelentették. A városfejlesztési tervekben inkább az utóbbi kategória kialakításával találkozhatunk: az 1953-es tervben ilyen területeket jelöltek ki a város nyugati határában. 470 házhelyet tartottak alkalmasnak eladásra a Celli és Somlai utak, illetve a Szabadságharcos (Teleki) utca peremei mellett (BORBÉLY A. 1989.; VEML 1962.). Az 1973-as városfejlesztésről szóló rendelet szintén ezen terület részletes rendezési tervének (RRT) elkészítését mondta ki, a VII. ötéves területfejlesztési koncepció 800-1000 új házhely kialakítását tűzte ki célul itt a magánlakás-építések számának növelése érdekében (PÁPA VÁROS TANÁCSA 1973.). A Belvárosban a Bástya és Irhás utcákat, valamint a Kerekes testvérek útját (Korona utca) jelölték meg elsőszámú, új lakásépítési területként. A történelmi belváros területén szociális bérházak építésével és felújításával képzelték el a lakásállomány bővítését, ami összhangot mutatott a Belváros RRT-ben megfogalmazott városrész-rehabilitációjával.

A peremterületekkel kapcsolatban a város további terjeszkedési irányát a Mézeskalács utca vonalában, a Csapó – Csutorás – Gombkötő - Harangöntő utcák kiépítésével jelölték ki. További beépítést javasoltak a Határ és Szabó Ervin utcákban és a Vajda Péter lakótelepet övező zöldterületeken (PÁPA VÁROS TANÁCSA 1985.; WINKLER G. 2007.). A Mézeskalács utcára futó Napraforgó és Szövetkezet utcák lakásszövetkezeti sorházépítéseknek adtak otthont, az utánuk keletkezett párhuzamos utcákban viszont sűrű, esetenként ikerházas beépítések terjedtek el. A város nyugati peremének utcáiban az 1990-es évek elejére fokozatosan eltűntek az üres telkek, teljessé váltak a Bánki és Kandó utcák, továbbá a Somlai út másik oldalán kialakult új utcák (Dóra, Bella) is. A város többi oldalán

nem növekedett a lakott terület: a Tókertvárosban, a Téglagyári úti településrészen és a vasúton túli utcákban is inkább csak a hézagok beépítésére törekedtek.

7. A rendszerváltozást követő városfejlesztési elképzelések

A rendszerváltozás évtizedében a gazdaságpolitikai viszonyok átalakulása erősen kifejtette hatását a legtöbb magyar város életére. Az állami szerepvállalás a lakáspiacon és a városfejlesztés tekintetében is lecsökkent. A települési önkormányzatok ezzel párhuzamosan egyre nagyobb szerepet kaptak ezeken a területeken, felértékelődött a helyi, lokális szint: aktív ingatlangazdálkodással próbálták pótolni szerény bevételeiket, s tudatosabb területi beosztásokat készítettek. Merőben új folyamatok játszódtak le a városi terekben: a tömeges lakásprivatizáció következtében csak az alacsony komfortú ingatlanok maradtak a település kezében, amelyeket jellemzően szociálisan hátrányos helyzetű emberek béreltek. A belvárosok szűk környezetében megindult emiatt a slumosodás, a peremi részeken pedig a jobb élethelyzetű családok fogtak építkezésekbe, vagyis egyre határozottabban különültek el társadalmi státuszuk szerint a városlakók (VLADIMIR D. 2006.). Míg korábban a lakótelepek a városok átlagán felüli demográfiai és társadalmi mutatókkal rendelkező népességet tömörítettek, addig az 1990-es évektől kezdődően egyre leértékelődött a városokon belüli szerepkörük, aki tehette, elhagyta a lakótelepet. A városközpontokban az újbóli szabad versennyel elszaporodtak a kereskedelmi egységek, üzletházak, nagyobb hangsúlyt kapott a történelmi városközpontok rehabilitációja, ezzel párhuzamosan turisztikai hasznosításuk. A városok átmeneti övezetéhez tartozó pazarló területfelhasználású ipartelepek és raktárak a gyárbezárásokkal rozsdaterületekké váltak, idővel bevásárlóközpontoknak, irodaházaknak átadva helyüket (KOVÁCS Z. 2008.).

A Pápát elkerülő szocialista nehézipari beruházások miatt a várost kevésbé érintette a gazdaság struktúrájának átalakulása. A háztartási gépgyártás volumene esett vissza és az országosan is csődbe jutó textilgyártás ment tönkre. Sokkal nagyobb szerepet kaptak viszont az eddig elhanyagolt közművekkel kapcsolatos infrastrukturális hiányosságok. 1986-ban a lakóingatlanok 30%-a volt gázfűtésű, a vízzel ellátottak közül 49%-uk volt rákötve a szennyvízcsatorna-hálózatra. A műszaki infrastruktúrahálózat elsősorban a Belvárosban és a Tókertvárosban volt hiányos (BORBÉLY A. 1989.).

A kialakult helyzet ellenére az 1992-es általános rendezési terv (az 1989-es ÁRT módosított változata) nem fektetett kellő figyelmet a közművek állapotára, egyedül csak a

csatornaellátottság javítását említette meg. A városfejlesztés főbb területekként a városképi értékek megőrzését, a városközpont forgalom alóli tehermentesítését és egy új zöldterületi rendszer kialakítását jelölte meg, mint az idegenforgalom fellendítését szolgáló intézkedéseket. Ezeken kívül a magánérős lakásépítések helyének kijelölése és a város területfelhasználásának racionalizálása voltak a legfontosabb célok.

A területhasználat részletes leírásánál először találkozhatunk azzal a megállapítással, hogy nyugatról a 83-as út tervezett elkerülő útvonala jelenti a város terjeszkedésének határvonalát. A városközpont forgalom alóli tehermentesítését nem kizárólag a városon belüli gyűjtőutak kiépítésével, hanem egy új elkerülő út megépítésével együtt tervezték. A városközpont élhetőségének javítását szolgálták ezek az elképzelések, s megfogalmazták a belvárosi forgalomcsillapított zóna alapkövetelményeit (egyirányúsított utcák, gyalogosövezet bővítése a Fő és Szabadság utcák között, a Fő tér parkosítása, az utcák „bebútorozása”) is. A közlekedési rendszer átgondolása során ismét felvetődött a már 1949-ben is tervezett közúti-vasúti kereszteződések szintbeli elválasztása (amely végül az elkerülő út mentén jött létre 2003-ban), illetve a főbb városon belüli útvonalak csomópontjainak átalakítása, ezzel a város belső forgalmának dinamizálása (PÁPA ÁRT 1992.; VEML 1949. A.; VEML 1953.).

Az ÁRT területhasználatról szóló szakasza újabb elemként a katonaság által elhagyott szovjet laktanyát jelölte meg. Kedvezőbb közlekedésföldrajzi helyzetéből (a jelenlegi 83-as út és a tervezett elkerülő metszetében) és a műszaki infrastruktúra meglétéből adódóan a városfejlesztés kiemelt részként kezelte ezt a területet. A rendezési tervbe belefoglalták a laktanya városszerkezetbe történő beillesztését, vagyis az addig gyéren beépített Külső-Veszprémi út menti területek aktívabb hasznosítását. A tervnek megfelelően az évtized közepére beépült a benzinkútig tartó útszakasz és a mögötte fekvő utcák, s így az eddig többnyire lakófunkciójú területen megjelentek a városperemi bevezető utak jól ismert szolgáltató létesítményei (autószalonok, szervizek). A laktanya hasznosítása céljából az épületállományt összefogó komplex elképzelések születtek: kutatási, oktatási vagy rekreációs célokra is alkalmasnak tartották.

Nagyobb realitása volt az ipari park létrehozásának, ahol elsősorban a kevesebb beruházást igénylő, kisebb vállalkozások betelepítését tartották szükségesnek. Az időben elkezdődött munkának köszönhetően 1997-ben, az elsők között nyerte el a terület az ipari park címet, az ezredfordulón pedig már 40 vállalkozás több mint kétezer embernek biztosított munkalehetőséget itt, napjainkban 80 vállalkozásnak ad otthont. Ma a zöldmezős beruházások számára fenntartott, közművesített telkekkel együtt 116 hektárt fed le ez az ipari terület a Juhar utca - Veszprémi út és az elkerülő út által lehatárolt városrészen (INTERNETES

FORRÁS: PÁPAI IPARI PARK; PÁPA ÁRT 1992.). A város szempontjából is mindenképpen előnyös, hogy az ipari tevékenységek a déli területeken (az uralkodó széliránynak megfelelően) kaptak helyet, viszonylag messze a lakosság helyi súlypontjától, illetve lényeges, hogy az esetleges jövőbeni ipartelepeknek így nem kell a település lakóterületei közé ékelődniük.

A városszerkezetben működő ipartelepekkel kapcsolatban az ÁRT fontosnak tartja azok távlati kitelepítését, különös tekintettel a húsüzemre, amely a jelentős élőállat-szállítás miatt erős környezeti terhelést jelent Pápa számára. A helyben történő fejlesztést az Elekthermax, a Kenyérgyár, valamint a közszolgáltatásokat végző Szennyvíztisztító és Talajerőgazdálkodási Vállalat részére engedélyezték. Hosszú távon, a tervezett zöldterületi rendszer kialakítása érdekében a Téglagyári út déli oldalán fekvő ipari és raktározási tevékenységek felszámolására törekedtek. Ezen tervek megvalósításában máig nem történtek elegendő lépések, annak ellenére, hogy az akkor megfogalmazott távlati elképzelések egyre időszerűbbek lettek. A húsipar kitelepítését gátolta az a tényező, hogy a céget a ráterhelt tartozások miatt 2009-ben a megszűnés veszélye fenyegette, így ebben a helyzetben a teljes üzemterület elköltözése még inkább megvalósíthatatlanná vált (PÁPA ÁRT 1992.; INTERNETES FORRÁS: PÁPAI HÚS).

A lakóterületek beépítésének további irányát az 1985-ös tervhez hasonlóan a város nyugati pereme irányában képzelték el. A magánérőből megvalósuló kertes házas, sorházas beépítést tartották optimálisnak a Bocsor és Szövetkezet utcáktól az elkerülő út vonaláig tervezett területi egységben, amelyen 850 lakás elhelyezésére volt lehetőség. Lehetséges lakóterületként jelölték meg a Határ utca környékét, továbbá a már lakott területek aktívabb beépítését szorgalmazták: elsősorban az Acsádi úttól keletre, az egész vasúton túl fekvő városrészben. Megemlítették, hogy a városközpont rehabilitációjának keretében 200 új lakással (átalakítások, tetőtér beépítések, új épületek) bővíthet a Belváros lakásállománya (PÁPA ÁRT 1992.).

Az ekkor megfogalmazott távlati tervek napjainkra kezdenek beérni, igaz, az eredetitől eltérő formában. Ilyenek például az intézmények áthelyezésére vonatkozó elképzelések, amelyek a szűkös anyagi források hiányában tolódtak el sokszor napjainkig vagy esetleg még tovább. Az 1953-as városfejlesztési terv útmutatása alapján tervezhették a strand kiépítését is a rekreáció funkciójú Külső-Várkertbe, a sportpályák szomszédságába. Ez a nagyszabású terv végül 2004-ben valósult meg, a Várkertfürdő létrehozásával. Szintén az 1953-as tervnek megfelelően oktatási intézmény számára jelöltek ki tartalék területet az egykori Rába Vállalat Celli úti tömbjében, amelynek célja a nem kívánatos ipari tevékenység kitelepítése volt. A

tartalék területre az akkor még nem tisztázott tulajdonjogi viszonyok miatt volt szükség, ugyanis a Dunántúli Református Egyházkerület igényt tartott a Március 15. téren álló államosított gimnázium és a Nátus (teológiai akadémia) területeire. Az önkormányzat végül át kényszerült adni ezeket az egyháznak, az épületből pedig ki kellett költöztetni a városi fenntartásban lévő gimnáziumot. Az 1994-ben felépített Petőfi Gimnázium viszont nem a tartalékterületeken, hanem a Külső-Várkert városhoz közelebb eső részén kapott helyet, minden bizonnyal az ingatlanárak és a telekjogi viszonyok miatt.

Az 1990-es években kezdődött meg a realitáshoz ragaszkodó, de mégis távlati tervekkel rendelkező városfejlesztési munka. Egyre erősebbé váltak azok a helyi elképzelések, amelyeket a szocialista várostervezés évtizedeiben próbáltak elhomályosítani. Megjelent a tervezésben a háborút megelőző irányelvek és a városfejlesztési eszközök fúziója, amely ismét egy új fejezetet nyitott a települések életében. Az emberi életterek, a gazdaság strukturális átalakulása következtében megújult a települési szintű területhasználat, ami aztán szerkezeti és városképi átalakulásokat is eredményezett.

Az 1992-es ÁRT elképzeléseinek megvalósulása többnyire a 2000-es évtizedben ment végbe, de jócskán akadnak a tervnek még olyan pontjai, amelyek váratnak magukra. A szocialista érárt követően az elmúlt húsz évben lezajlott pápai fejlesztések óriási ugrást jelentettek a város életében. A csatornázottság problémáját teljesen felszámolták, olyan régen várt projektek valósultak meg, mint a Zárdaépület felújítása, a Várkertfürdő vagy a belső és a külső elkerülő út megépítése. Az ezredforduló után néhány évvel a város nyugati határában, az elkerülő út mentén több multinacionális cég leányvállalata telepedett le, mint például az ALDI, az EURONICS, a JYSK vagy a TESCO.

Összegzés

Pápa alaprajzának fejlődését több szempont szerint, különböző szakaszokra különíthetjük el. Az első ilyen a várfalhoz kapcsolódik, amelynek meglétekor megszületett és elkezdett fejlődni a Belváros, míg a magot körülvevő Alsó- és Felsőváros kialakulása csak a lebontás után, 1702-től indult meg. Ugyancsak fontos szerepet játszott a vasút megjelenése az 1890-es évektől és ennek hatására, köszönhetően még a város vezetésének az első gyárak betelepülése, amely az Erzsébetváros létrejöttéhez vezetett. A Bakony-ér és a Tapolca által táplált tó lecsapolása, a 20. század elején a kertvárosi életforma népszerűvé válása, valamint az I. világháború utáni földosztás eredményezte a Tókertváros létrejöttét.

Az egyes városrendezési koncepciók, törekvések megmutatkoznak az alaprajzban is, az 1. táblázat ezeket mutatja be:

1. táblázat: Pápa alaprajzi fejlődésére ható városrendezési koncepciók

Városrendezési törekvés	Cél	Időszak	Megvalósult morfológiai jellemzők
Kertváros	A zsúfolt, történelmi belvárosból és a füstös gyárak szomszédságaiból a nyugodtabb és olcsóbb zöldterületekre való költözés.	20. század eleje	Új, szabályos alaprajzú városrész: a Tókertváros megszületése.
Övezetek rendezési terve	Funkcionális elkülönítés.	1950-1970	Városmag, belső lakóöv, tömbös lakóöv, ipari terület, külső lakóöv, egyéb funkció, üdülő, rekreációs terület.
Lakótelepek	Gyors városnövekedés.	1970-1990	Vertikális tagolódás növekedése. Lakótelepek: Fáy A., Huszár, Bástyá, Vajda P., Kilián Gy. Lakótelepszerű házcsoportok: Bartók B., Árok és Major utcai tömbök, Beke József u., Bocsor I. u.
Szabad területek hasznosítása	A szolgáltatói, kereskedelmi és ipari tevékenységek letelepítése.	1990-	Kereskedelmi egységek, üzletházak elszaporodása, történelmi városmag rehabilitációja, az ezredforduló után multinacionális nagyvállalatok leányvállalatainak letelepedése a város nyugati oldalán, az elkertülő út mentén.

Forrás: VLADIMIR D. 2006. alapján saját szerk.

Egészen a II. világháborúig az 1930-as évektől a fokozatosan megjelenő, tudatos városfejlesztés jellemezte Pápát, igazolható ez az 1939-es jegyzőkönyvvel, amely tartalmazott már hasznos ötleteket a településfejlesztést illetően. Legnagyobb hatással kétségtelenül Sulyok Dezső 1945-ben és Lux Kálmán 1949-ben elkészített rendkívül precíz városfejlesztési dokumentumai bírtak, amelyeknek időtálló értékét mutatja, hogy ötleteiket az

államszocializmus időszakban is átvették és felhasználták, és a város ezeknek megfelelően terjeszkedett az elkövetkező évtizedekben. A szocialista korszak aztán véget vetett a kiegyensúlyozottság és a tudatosság elvének, a mindig is erős helyi polgári tradíciók miatt Pápa fejlesztését kevésbé támogatták, mint a megye többi városáét. Az 1990-es években zajlottak le a korábbi tervek hiánypótló intézkedései, új településszerkezeti egységként létrejött a Pápai Ipari Park.

A feldolgozásra került városfejlesztési dokumentumokból megállapítható, hogy azok az elképzelések, gondolatok, ötletek, amelyek észérvekkel alátámasztottak és a lakosság számára is elfogadhatóak, egyrészt megvalósulnak, másrészt, ha pillanatnyilag nem áll rendelkezésre minden – anyagi – feltétel, akkor beépülnek az őket követő dokumentumokba. Ha egy település rendelkezik ilyen tervekkel a jövőre vonatkozóan, lehetősége adódik, hogy ezek mentén haladva, tudatos munkával élhető környezetet alakítson ki minden polgára számára.

Irodalomjegyzék

- ALFÖLDI L. – KAPOLYI L. (2007): Bányászati karsztvízszint-süllyesztés a Dunántúli-középhegységben. – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 126 p.
- A Tókert rendezése (szerk.: KÖRÖS E.) In: Pápai Hírlap, 1929. ápr. 27., 26. évf. 17. sz. pp. 1.
- A város 1929. évi költségvetése (szerk.: KÖRÖS E.) In: Pápai Hírlap, 1928. szept. 15., 25. évf. 37. sz. pp. 1-2.
- BELUSZLY P. (1999): Magyarország településföldrajza – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, pp.180.
- BOGNÁR I. E. (1943): Pápa településföldrajza. - Főiskolai Nyomda, Pápa, 154 p.
- BORBÉLY A. (1989): Pápa város gazdasági funkcióinak érvényesülése a vonzáskörzetbe tartozó településrendszerben. – Kézirat: Államigazgatási Főiskola, Budapest, 68 p.
- CSAPÓ T. – LENNER T. (2004): Pápa történeti földrajza és településmorfológiája. - II. Magyar Földrajzi Konferencia CD Kötete. pp. 271-281.
- GERŐ L. – SEDLMAYR J. (1959): Pápa. Városképek – Műemlékek. - Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 215 p.
- HARIS A. (1992): Pápa a 18. században. Egy barokk városkép kialakulásának folyamata. – Folyóirat: Pápai Múzeumi Értesítő 1992/3-4. sz., pp. 123-138.
- HEITLER L. (1968): Pápa ipara. - Magyar Hirdető Pápai Kirendeltsége, Pápa. 52 p.
- HORVÁTH E. – TÓTH E. (1936): Pápa megyei város múltja, jelene és környéke. Pápa ismertető leírása - Főiskolai Nyomda, Pápa, pp. 16-18.
- HORVÁTH E. (1936): Városfejlődés és városrendezés. – In: Pápai Hírlap, 33. évf. 17. sz. pp. 1-2.
- IVÁN L. (1994): Egy polgárosult, hagyományőrző kisváros (Pápa) területi szerkezete és városfejlődési gondjai. – Folyóirat: Földrajzi Értesítő, 43. évf. 3-4. sz. pp. 403-417.
- KOVÁCS Z. (2008): A városi táj alakulása Magyarországon a rendszerváltozás után. In: Település. Környezet. (szerk.: Fazekas István, Orosz Zoltán) Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 14-20.

- KÖRNER ZS. – NAGY M. (2006): Az európai és a magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig. - TERC Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., Budapest, 464 p.
- MAJDÁN J. (2001): Modernizáció – vasút – társadalom. - ISZE INTEGRÁL Egyetemi Kiadó, Pécs, 2001. 203. p.
- Nagyszabású városrendezési tervek. Hogyan fog a város idővel kinézni. (Szerk.: NAGY GY.) In: Pápa és Vidéke, 1939. április 16. 36. évf. 15. sz. pp. 2-3.
- NÁDASDY L. (2000): Pápa iskolaváros. In: Pápa, 2. kiadás Pápa Város Önkormányzata megbízásából Magyar Képek Kiadó, Budapest 36 p.
- SOMFAI B. (2000): Százéves az Erzsébetváros. Településtörténeti vázlat Pápa város egyik kerületéről. - Folyóirat: Pápai Hírlap, 13. évf. 5-9. sz. pp. 4.
- SOMFAI B. (2004): A gondoskodó város. Szervezett lakásépítési törekvések a XX. század első felében Pápán. - Kézirat: Két konferencia (Konferenciakötet, szerk.: HERMANN I. – MEZEI ZS.) Pápai Művelődéstörténeti Társaság, Pápa, pp. 65-83.
- SULYOK D. (1945): A város fejlesztésére vonatkozó intézkedések. – Kézirat: (Szerk.: SOMFAI B.), Pápa megyei város Képviselőtestülete, Pápa, 25 p.
- VLADIMIR D. (2006): Städtebauliche Konzepte in der physischen Struktur der Stadt Maribor. In: Stadt und Stadtregion Maribor. Strukturen – Entwicklungen - Probleme. Universität Bayreuth, Heft 250. pp. 69-81.

Internetes források

Adott oldalak 2012. december 19-i tartalma alapján.

- LÉGIFOTÓK PÁPA VÁROSÓRÓL
<http://papa.hu/galeria/legifotok>
- LUX KÁLMÁN ÉLETRAJZA: Magyar Katolikus Lexikon
<http://lexikon.katolikus.hu/L/Lux.html>
- PÁPAI HÚS 1913. KFT.
<http://www.papaihus.hu/cegtortenet.php>
- PÁPAI IPARI PARK
<http://papa.hu/vallalkozas/befektetesajanlatmagyar.pdf>
- SULYOK D. ÉLETRAJZA: Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány
<http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/bigraf/sulyok>

Levéltári források

Veszprém Megyei Levéltár (VEML) Pápai Fióklevéltára

- 1949 A.: Pápa Város Tanácsának iratai. Pápa VTVB Építési és Közlekedési Szakigazgatóság iratai. A szakigazgatóság tárgyilag csoportosított iratai. (VEML, XXIV. 583/f) Műleírás – Pápa megyei város új forgalmi hálózatának tervéhez (szerk.: Lux Kálmán) Építésügyi Minisztérium Városrendezési Szakosztály, Budapest, 1949.
- 1949 B.: Pápa Város Tanácsának iratai. Pápa VTVB Építési és Közlekedési Szakigazgatóság iratai. A szakigazgatóság tárgyilag csoportosított iratai. (VEML, XXIV. 583/f) Műleírás Pápa megyei város területfelhasználási javaslatához (szerk.: Lux Kálmán) Építésügyi Minisztérium Városrendezési Szakosztály, Budapest, 1949.
- 1953.: Pápa Város Tanácsának iratai. Pápa VTVB Építési és Közlekedési Szakigazgatóság iratai. A szakigazgatóság tárgyilag csoportosított iratai. (VEML, XXIV. 583/f, 587-15/1953): Városfejlesztési program, Ügyviteli iratok. (Eredeti gépirat)
- 1962.: Tervrajzgyűjtemény. Ügyészégi irat: Pápa város részletes városrendezési tervének megtárgyalása. 1962. jan. 9.
- 1964.: Pápa Város Tanácsának iratai, Besorolatlan, vegyes tervanyag. (VEML, XXIV. 583/f) Beszámoló a Pápa Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága 1964. évi munkájáról. (Kézirat)
- Pápa Város Tanácsának 1/1981. számú rendelete a városrendezésről. In: Pápa Város Tanácsának rendeletei. – Kézirat: Pápa Város Tanácsa, 1973. 31 p.
- 1985.: Pápa város VII. ötéves tervi településfejlesztési koncepciójának javaslata. (Szerk.: a Terv és Munkaügyi Osztály dolgozói), Pápa Város Tanács Terv- és Munkaügyi Osztálya, Pápa, 1985. 11 p.

Mellékletek

1. Pápa megyei város térképe. 1936.

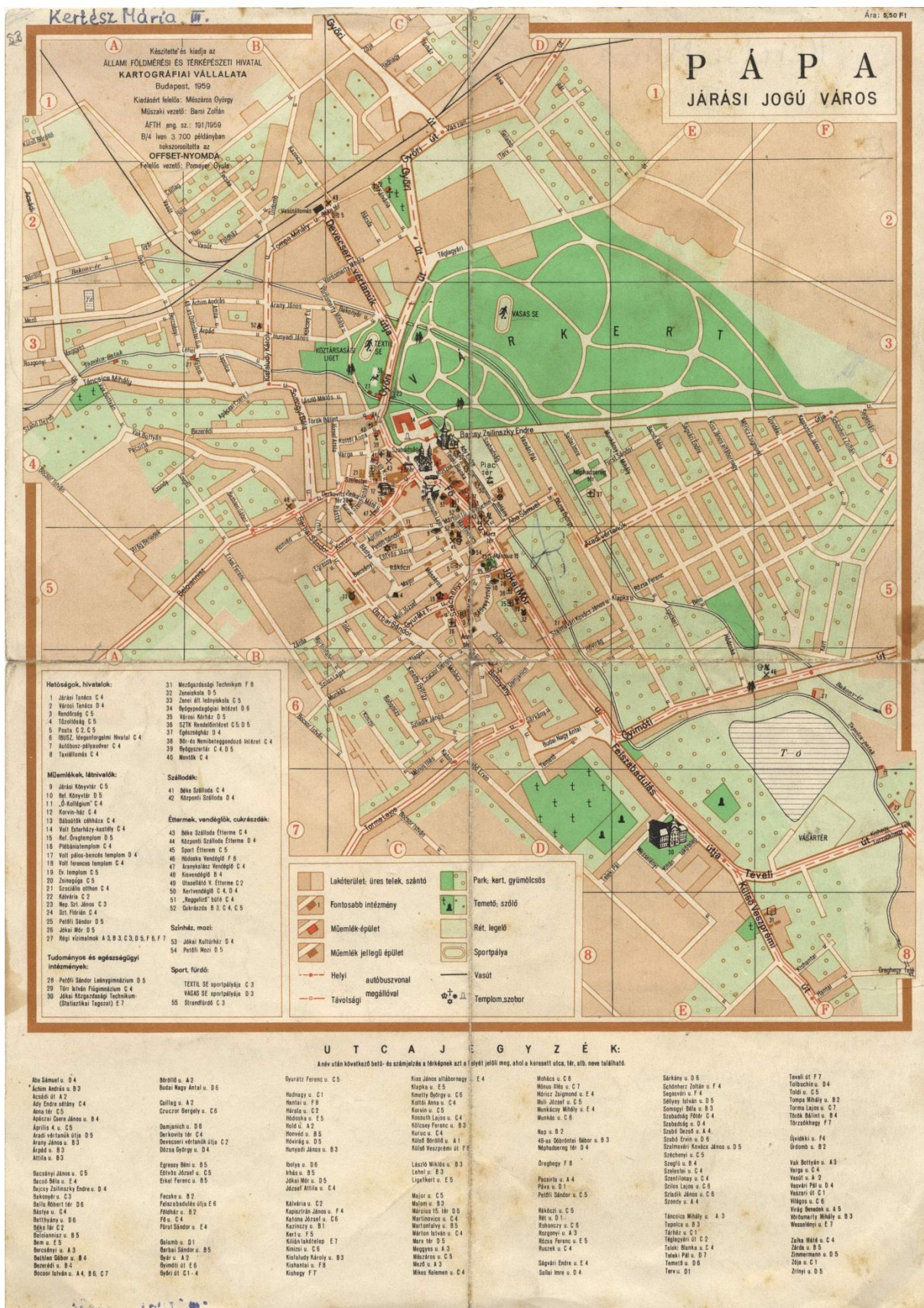
Forrás: VEML Pápai Fióklevéltára.

2. Pápa megyei város térképe. 1943.

Forrás: VEML Pápai Fióklevéltára.

3. Pápa járási jogú város. 1959.

Forrás: VEML Pápai Fióklevéltára.

4. Pápa járási jogú város. 1965.

Forrás: VEML Pápai Fiókleveltára.

5. Pápa. 1976.

Forrás: VEML Pápai Fióklevéltára.

6. Pápa. 1985.

Forrás: VEML Pápai Fióklevéltára.

7. Pápa. 1993.

